АЛДЫМ-БИРДЕМ

Биш пәрдәдә, алты манзарада

ПЬЕСАНЫҢ КЕШЕЛӘРЕ:

Хәлил бай Шакиров — үзенчә либерал татар бае. Кызылрак чырайлы, сарырак сакаллы, күзлек кия, яше 45 ләрдә.

Гарифә бикә — Хәлил байның хатыны, аяклары авырта, яше 37 ләрдә.

Галия — аларның кызы, бераз укыган, яше 18 ләрдә.

Ибраһим Шакиров — торговый домның кантурщигы, Хәлил байның якын карендәше, русча һәм татарча укыган, аңлы гына бер егет. Яше 21 ләрдә.

Садыйк — Хәлил байның да, Ибраһимның да якын карендәше, Шакировлар фамилиясенең иң карты; гакыллы гына, тугры гына бер кеше, яше 58 ләрдә.

Әхмәди — Хәлил байның энесе, бик һавалы; Шакиров фамилиясенең исемен сатмас өчен бик тырыша торган, надан гына бер яшь бай, яше 35 ләрдә.

Карт хәзрәт — шәригатьтән бер дә чыкмый торган бер мулла, яше 70 ләрдә.

Габдулла мулла — акчага һәрнәрсәне сата торган бер мулла, Шакировларның берсенең кияве, Бохарада укыган, чалмасы сартча, яше 32 ләрдә.

Мөәззин — җирәнрәк сакаллы, кызыл муенлы, таза гына бер кеше, яше 35 ләрдә.

Хәдичә — Шакировларның берсенең хатыны.

Фәхрениса — Шакировларның өлкәненең хатыны.

Мәрфуга — Ибраһимның анасы, карчык.

Сорур — Хәлил байның угылының хатыны.

Әсма — Шакировларның берсенең хатыны.

Әхмәтсафа — Шакировларның берсенең угылы.

Михаил Васильевич — становой пристав.

Наташа — асрау кыз, керәшен кызы.

Әхмәтсәгыйр Вәлиев — кода.

Фәйзулла, Исмәгыйль, Сәгыйт - Шаһитлар.

Өч кеше — мужиклар.

Вакыйга бер авылда.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Зур гына бер аш бүлмәсе. Бүлмә шактый байларча. Сул якта зур бер шкаф. Асрау кыз Наташа аш урыны хәзерли. Галия килеп керә.

Галия (кулына серкә савыты күтәргән көенчә кереп, серкәне Наташага бирә дә, аңа карап). Тизрәк бир, Наташа. Әни хәзер генә тышка чыкты. Ни сөйләде? Күрдеңме?

Наташа (кесәсене актарып). Әй, Галия, йөри-йөри җөдәп чыктым. Ул, хатны биргәч, бик озак хатка карап ачмаенча торды, бармагының очы берлә генә хатны тоткан да, менә шулай итеп (кулындагы хатны тотып күргәзә), үзеннән ерак итеп тора. Үзе агарды, бүртенде. Маңгаеннан тирләр чыкты, аягы-кулы калтырый башлады. Хатны бер миңа таба китерә, бер үзенә таба илтә. Шуннан соң, тиле кеше кебек, ертты да укырга тотынды. Менә укуыны күрсәң иде, Галия, хатның эченә кереп китә дип уйларсың. Шуның соңында урындыкка утырды да бик озак уйлап торды. Мин: «Җә, Ибраһим абый, җавап язамсың?» — дигән идем, сискәнеп китте. Ул минем барлыгымны да оныткан икән. Шуннан сон: «Килерсең әле, уйлыйм әле»,— диде. «Галиягә ни дип әйтим?» — дигән идем: «Бер ни дип тә әйтмә»,— диде. Шуннан кичкә таба тагы бардым. Ибраһимның әнисен күрдем, аңардан теге мөгез салучы хатынның кайсы авылныкылыгын сорадым да, чәчәк җыярга дип, бакчаларына чыктым. Чыксам, ни күзем берлә күрим, Ибраһим абый сирин астында утырып тора. Акыртын гына янына бардым. Тагы: «Хат бирәмсең?» — дип сорадым. Тагы: «Юк әле, килерсең»,— диде. Үзе менә бөтенләй үзгәргән. Бертуктамаенча әллә нәрсә уйлый. «Тизрәк яз инде!» — дигән идем, күзене тутырып карады, бер сүз әйтә алмаенча, тизрәк киттем. Аннан менә бүген иртә берлә кантурга киткәнчә дип тизрәк тагы бардым. Чәй эчеп торалар иде. Ибраһим абыйның күзләре кызарган, үзе әллә нинди авырган кеше кебек булган, ахрысы йокламагандыр. Әнисе чыгып киткәч, кесәсеннән алды да бирде.

Галия. Бер сүз дә әйтмәдеме?

Наташа. Бер сүз дә әйтмәде. Моңынча егетләргә хат илтсәң йә сәлам әйтсәң, авызы ерыла иде, бу әллә нинди.

Галия. Ул нишләргә белми аптырап калгандыр, без бит аның берлә агалы-сеңлеле кебек үскән. Тагы әтиләрдән курка торгандыр. Менә син мине уйла! Мине! Мин ничек бүген аш янында утырырмын. Ашка килер микән?

Наташа. Ул шәт бүген килмәс тә, килсә дә, кодачалар кебек кып-кызыл булып утырыр.

Галия хатны ертып укырга тотына. Наташа һаман аш урыны берлә маташа. Аяк тавышы ишетелә башлый. Галия хатны кесәсенә тыгып куя. Гарифә аксап килеп керә.

Гарифә (Наташага карап). Аш өеннән сөзмә алып кер. Аның соңында кан алучы хатынга аш ашатсыннар!

Галия. Тагы кан алдырасыңмы әллә, әни?

Гарифә. Теге сөлегем файдалы булмады. Аягымның авыртуы аз гына да кимемәде. Әллә азрак кан алдырсам, җиңеләймәсме дим. Син тагы этиеңә әйтмә! Мин ул киткәч кенә, мунча яктырып, аз гына агызмакчы булам. Каным бик бозылган.

Галия. Аңардан бит бер дә файда булмыйдыр, ди. Әнә Фәхрениса абызтай никадәр сөлек салдырды, никадәр мөгез утыртты, үзе һаман начарлана гына барды. Син дә шулай булмассың микән? Ибраһим абый да кан алдыруны бер дә яратмый. Безнең Шакировларның хатыннары сөлек салдырып, кан алдырып кибеп бетәләр дә, аннан соң Казанга барып, Кырымга барып даруланырга тотыналар дип көлә.

Гарифә. Ул Ибраһим сүзен сөйләмә. Ул кан алдырудан гына түгел, торабы шифа изеп эчүдән дә көлә. Без аның артыннан йөри алмыйбыз инде.

Шул арада Хәлил берлә Ибраһим килеп керә.

Ибраһим (иң әүвәл Гарифә янына барып). Тутдык җиңги, исәнмесез? (Аннан Галиягә карап.) Исәнмесез?

Галия. Исәнмесез. (Хәлил утыра, Ибраһим да утыра.)

Гарифә (Ибраһимга). Әллә, Ибраһим, авырыймсың?

Ибраһим. Бүген әллә нәрсәгә төн буе йоклап булмады. Минем бүлмәдә кандала күбәйгән.

Хәлил. Хәзер печәнлеккә ятар вакыт җиткән. Без синең кебек чакта печәнлектә ята идек.

Ибраһим. Безнең печәнлекнең башы тимер берлә япканга, анда йоклар хәл юк. Бик бөркү була.

Хәлил. Галия, кызым, бар, кара әле, ашны тизрәк бирсеннәр әле, анда эшләр бар. (Гарифәгә.) Синең исәнлек ничек? Ә, әле Казаннан, Вахитлардан хат алган идем, Ибраһим, мә әле, укы әле!

Ибраһим (укый). «Казаннан, 1906 нчы ел, 20 нче май. Гыйззәтле Хәлил абзыйга һәм дә Тутдык җиңгигә бик күп догалар үтенеп, бик күп сәлам һәм дә Әхмәди берлә Хәдичә киленгә бик күп сәлам, Садыйк абзый берлә Мәрфуга җиңгигә бик күп сәлам һәм барча туган-карендәшкә сәлам. Үземез, әлхәмдүлиллаһ, беркаеңчә торамыз. Фатыйманың аягыны хәзер ике профессор, бер дуктыр карый, килгәч үк янында торырга бер сестра алдык. Иртәгәдән башлап электрик берлә даруларга тотыналар. Үзе һаман әле аягына баса алмый. Дуктырлар чыгып йөрмәүдән диләр. Ничек булса да

июнь ахырларына кадәр монда торырга тугры килер, үзем мондагы Дрейфусларның доверенныен күрдем, солыга 65 тин бирәләр, тиреләрне мондагы дуст-иш бераз сабыр итәргә куша. Исәнлек-саулыкта күрешергә насыйп булсын дип язгучы Вахит Шакиров».

Гарифә. Әле җавап хат язмадыңызмы? Язмаган булсаңыз, Әминәнең баласы үле тууыны онытмаңыз!

Ибраһим. Бу нидән бу, Хәлил абзый, безнең нәселдә аяк авыруы бик күп?

Хәлил. Ник, күп түгел ич! Менә мин исән, син исән, Әхмәди исән, Вахит исән, Садыйк абзый исән.

Ибраһим. Менә Тугдык җиңги, Әсма апа, Әминә җиңги, Хәдичә апа — барысы да ярты аяк кына ич.

Хәлил. Дуктырлар, өйдә торганга, ди. Хатыннар, кан күплектән, ди, кайсыныкы дөрестер, белер хәл юк. Шулай булса да, безнең Шакиров фамилиясенә һәр елны аксак хатыннарның аякларын дарулау өч меңнән кимгә төшми.

Гарифә. Сез бигрәк инде, нишләп өч мең китсен! Бу ел менә Фатыйма гына авырый.

Ибраһим. Салиха апа? Берсе Кырымга китте, берсе Кавказга бара.

Шул арада бик күп гәзитәләр күтәреп Галия керә.

Галия. Анда Садыйк абзый килә, әни.

Гарифә. Мин, алай булса, хатыннар янына чыгам.

Галия. Әти, аш өлгергән.

Үзе бик күп гәзитәләрне өстәлгә ташлый, шул арада Садыйк килеп керә.

Хәлил. Садыйк абзый, әйдә! Садыйк утыра.

Ибраһим. Абзый, исәнме?

Садыйк. Әлхәмдүлиллаһ.

Хәлил гәзитәләрне актарырга тотына.

Ибраһим (берсен алып). Моны күрдеңезме! Яңа гәзитә!

Садыйк. «Таң»мы?

Хәлил. Бик шәпмени? Ни яза?

Садыйк. Ул безнең Закир кияүләрнең прокламацияләре берни түгел! Ничек бу кадәр яза алалар?

Хәлил. Кемнәр чыгара?

Садыйк. Әллә нинди күзгә күренмәгән, колакка ишетелмәгән кешеләр.

Ибраһим. Идән астыннан йөри торган кешеләр.

Садыйк. Шулайдыр шул, шулай булмаганда, ул гәзитә чыгарып иректә торырмын дип уйларга ярамый.

Хәлил. Бу елда яшьләр гайрәтлеләр бит. Безнең кебек куркып тормыйлар.

Галия. Алай язган өчен аларны нишләтәләр икән соң?

Ибраһим. Төрмәгә ябалар, аннан аны төрле якка, Себергә җибәрәләр.

Хәлил. Элгәре студентлар дип кенә сөйлиләр иде, хәзер бар да студентлар! Әле безнең Андрейне становой сорап киткән! Гәзитә укыймы, язулар таратамы, дип әйтәдер, ди. Мин үзен чакырып, Василий Иванович, сез, пожалыста, аны яба күрмәңез, безнең кирәкле приказчигымыз ул, дигәч, тимәде, калдырды.

Садыйк. Бездә дә шундый эшләр була башлады диген, ә?

Хәлил. Ие!

Шул арада Наташа аш алып керә. Барысы да салфетларын алып утыралар. Галия аш сала.

Садыйк. Әле сез яңа хәбәр ишеттеңезме?

Хәлил. Ул тагы нинди яңа хәбәр?

Садыйк. Безнең теге тиле Әхмәтҗан кызын Сәлим хаҗига биргән!

Хәлил. Сәлим хаҗига? Ни дип? Әллә кызына урын таба алмаганмы? Әллә кызы утыз тутырганмы, тиле, тиле!

Ибраһим. Әгерҗе Сәлим хаҗигамы? Ул алтмыш яшьлек карт ич!

Садыйк. Алтмыш яшьлекме, түгелме, мин анысын белмим. Мин мәдрәсәдә укыганда ул зур шәкерт иде. Мин илле сигездә, менә үзеңез уйлаңыз!

Хәлил. Ни дип биргән! Әй тиле, әй тиле!

Садыйк. Тоткан да биргән!

Ибраһим. Җәмәгатьләре риза булды микән?

Садыйк. Нинди җәмәгатьләре, андый тиле кеше җәмәгатькә-фәләнгә карыймыни?

Хәлил. Ул үз башына кылана инде, йә кызы үзен оятлы итәр! Тиле, тиле!

Галия. Кызы риза булган диме?

Садыйк (көлеп). Безнең муллалар исән булганда кызның ризалыгы ике тиен бер акча! Алар кычкырып егласа, мулла, шатлануыннан, ди, акыртын егласа, әссөкүт — галәмәте әрриза, ди.

Галия. Бармыйм, дисә?

Ибраһим Галиягә карый.

Садыйк (көлеп). Кара, нәрсә сөйли?

Хәлил. Бик дөрест әйтә. Хатын-кыз — ул хайван түгел ич. Аларның хакы бар. Шәригать, ахрысы, аларга да хак биргән.

Ибраһим. Безнең тормышның хатын-кыз ягы искиткеч. Ирләр теләсәләр нишлиләр, теләсә өйләнә, теләсә аера, теләсә кыйный, теләсә хатынының малын бетерә.

Галия. Ул нидән, Ибраһим абый?

Ибраһим (кызарып). Ул, бердән, хатыннарның наданлыгыннан, алар үзләренең хакларын белмәенчә, үзләрен аяк астына таптаталар, икенчедән, безнең ирләремезнең хатыннарга кеше күзе берлә карамаенча, курчак дип кенә карауларыннан.

Садыйк. Курчак булгач, аларга курчак дип карамый нишлисең? (Үзе көлә.)

Галия. Ник курчак булсын?

Садыйк. Курчак булмый нишләсен? Сез нишләгәнеңез бар?

Галия. Барысын да эшлимез. Бу ашны кем пешергән, бу өйне кем җыйган?

Садыйк. Бу ашка итне кем алган? Бу өйгә җиһазны кем китергән?

Галия. Алла, без ничек итләр китерә алыйк? Без ничек җиһазлар ала алыйк? Безне бит өйдән чыгармыйлар. Безне кешегә күренергә ярамый, диләр.

Садыйк (көлеп). Менә шулай сез бер эш эшли алмыйсыз, шуның өчен сезне хайван урынына, курчак урынына йөртәләр, теләсәләр — кияүгә бирәләр, теләсәләр — аералар.

Галия. Ирләр көчле шул, алар безне җәберлиләр. (Наташа икенче аш кергезә.) Алар теләсәләр ни кылыналар. Безнең аларга каршы көчемез юк.

Садыйк (көлеп). Менә, шулай итеп, җәберләтмәскә кирәк шул! Менә гәзитә әйткәнчә, («Таң»га күрсәтеп.) тартышырга кирәк.

Ибраһим. Хәзерге хәлдә аларга тартышырга мөмкин түгел. Алай булса — шәригатькә сыймый, болай булса — гадәткә сыймый!

Галия. Шулай шул. Әнә Садыйк абзый миннән ничек көлә!

Садыйк (көлеп, Хәлилгә карап). Менә тартыша башладылар. Гәзитәнең файдасы булды.

Хәлил. Уйна да көл, Садыйк абзый, мин һаман шул тиле Әхмәтҗанның эшен аңламыйм, ни дип биргән? Син бераз сорашмадыңмы?

Садыйк. Уйламаганда-нитмәгәндә базарда килешеп кайткан да җәмәгатьләренә аш-су хәзерләргә кушкан. Иртәгесен Сәлим хаҗи килеп никях та укытканнар. Никяхка кадәр хатыны да, кызы да берни дә белмәгән, ди.

Хәлил. Ул нинди эш ул! Мин шундый эшләргә гаҗәпкә калам.

Ибраһим. Минемчә, бу бик табигый эш, хатын-кызларга курчак итеп караганда, аталарга-агаларга кызларны теләсә кая, теләсә кемгә бирергә ирек булганда, мондый эшләр көннән-көн күбәячәк. Бертөрлеләре кызларын, сеңелләрен ирек баштан әллә кемнәргә сатачаклар. Бертөрлеләре үз сүзен итәр өчен кызларын, бөтен өй җәмәгатенә каршы килеп, Сәлим хаҗиларга бирәчәкләр, бертөрлеләре кызлары бер-бер кешене сөйгән өчен, кызларын үзләренең рөхсәтеннән башка сөйгәнгә җәзалау өчен, кызларының башларын югалтачаклар.

Хәлил. Шәригать бар бит! Хатыннар хаклары, шәригатьтә кысылган булса да, бар бит! Аларны сарык урынына сатарга ярамый бит!

Ибраһим. Шәригать андый кешеләрне бервакытта да үзләренең эшләреннән тыя алмаган, моннан соң да тыя алмаячак! Былтыргы Салих хәзрәт кызының вакыйгасын хәтерегездән чыгармагансыз? Үз сүзен итәр өчен, аңардан рөхсәтсез сөюе өчен кызын җәзалар өчен ниш-ләде? Элгәре бирергә вәгъдә кылган булса да, араларында хат йөргәнне белгәч, Рәхим әфәндегә ник бирмәде? Сөю җинаять хисапланганда, никях кода-кодагыйлар булып, мунча керешеп йөрү өчен ясалган гадәт иттереп уйланганда, мондый эшләр бетәчәк түгел, арта-чактыр.

Наташа өченче төрле аш керте. Ашыйлар.

Хәлил. Салих хәзрәт хата итте, анысында сүз дә юк!

Садыйк. Сөйләмә инде, алма төсле кызыны бер чулак муллага бирмәсә ярамый идемени?

Хәлил. Кызы качып кайткан шикелле?

Галия. Бер айдан ук кайткан.

Хәлил. Мин үзем шундый эшләрне яратмыйм. Ләкин ата-ана сүзеннән чыгып, үзләре теләсә ни эшләп йөргән балаларны мактый алмыйм.

Садыйк. Хәзер замана үзгәргән, Хәлил. Безгә бу эшләр бик җат тоела, ләкин яшьләр үзләре яшисе дөньяны үзләре теләгәнчә йөртмәкче булалар. Аларны да гаепләр хәл юк!

Наташа (кереп, Хәлилгә). Абзый, анда бер хәзрәт бар. Абызтай, зәкят бирергә кирәк иде, ди.

Хәлил. Аш артына китер дә, менә чыгармын.

Садыйк. Ул нинди хәзрәт?

Хәлил. Күрше авылның Әшрәфулла мулладыр. Алардан да туеп беттем инде.

Садыйк. Туймаслык түгел инде.

Наташа аш арты алып керә.

Галия. Әти, без бүген урманга чыгыйкмы? Хәдичә апалар да барамыз диләр.

Садыйк. Ә, менә ни өчен ул шул чикле хатыннар хакын саклар өчен тартыша икән!

Хәлил (көлеп). Әле үзе генә дә түгел, Ибраһимны да адвокатка яллаган! Анда нишләмәкче буласыз? Өйдә торырга гына ярамыймыни?

Ибраһим. Әле генә, Хәлил абзый, мин андый эшләрне яратмыйм дигән идең!

Хәлил (кызарып). Ярый, ярый, барырсыз! Менә, Садыйк абзый, болар берлә сөйлә. Үз сүзең берлә үз авызыңны тыгалар. (Дога кылалар.)

Хәлил. Мин чыгыйм әле.

Чыга. Төрлесе төрле якка утыралар.

Садыйк. Нихәл, Галия, нишлисең, Мария Александровнаң килдеме?

Галия. Килә, Садыйк абзый.

Садыйк. Яхшы укытамы сон?

Галия. Мин аны кайдан белим, Садыйк абзый, укый-яза беләм, китаплар аңлый башладым, сөйләргә бик авыр шул!

Садыйк. Теге, мин Казаннан алып кайткан китапларны укыдыңмы?

Галия. Шәт шул көннүк укып бетердем. Аннан, Ибраһим абзыйдан алып, әллә никадәр китап укыдым.

Садыйк (Ибраһимга). Нихәл, Ибраһим, эшләр барамы?

Ибраһим. Акыртын гына бара.

Садыйк. Әллә авырыйсыңмы? Әллә нинди кәефсез торасың!

Ибраһим. Юк. Эш бик куп, кантурда 12 сәгать эшләп кара, авырырсың! Тагы кичә әллә нишләп йоклап булмады.

Галия. Ник?

Ибраһим (Галиягә карап). Кандала ашады.

Галия. Әһә! Ник соң кантурда шулкадәр күп торасыз?

Ибраһим. Эш күп.

Галия. Башкалар эшләмимени?

Ибраһим. Башкаларга да күп.

Галия. Алай булгач, тагы яңаларны ник ялламыйлар?

Ибраһим. Файда кими.

Галия. Файданы Алла бирә ич.

Ибраһим. Алла бирә бирүен дә, без 12—13 әр сәгать эшләгәнгә бирә шул ул!

Садыйк (көлеп, Галиягә). Әле син шул байлыкларны үзеннән-үзе генә килгән дип белә идеңмени? Менә Ибраһимның ике сәгать артык эшләвеннән калфагың булган, Андрейнең ике сәгать артык эшләвеннән читегең булган, бүтәннәре тагы шулай!

Галия. Минем бөтен нәрсәм кеше хакымыни? Алар жалуния алмыйлармыни?

Ибраһим. Алсалар да, эшләре кадәре алмыйлар шул, менә мин 12 сәгать эшлим икән, алты сәгатьлек кенәсен алам, алты сәгатьлеге хуҗаларга кала. Бүтәннәре дә шулай.

Садыйк (көлеп). Шуларга бирелмәгән жалунияләреннән сиңа әтиеңнәр калфаклар эшләтәләр, җиһазлар ясыйлар, Шакировлар аксак хатыннарын кайсысын анда, кайсысын монда итеп даруландыралар — Кырымга баралар, Кавказга баралар. Шуларның эш хакларыннан зәкят бирәләр. Бәдәл хаҗга йибәрәләр. Шуңардан кунак сыйлыйлар. Шуңардан үзләре ашыйлар.

Галия. Мин шул Андрейләр, Ибраһим абзыйлар, Салих бабайлар, Василийләрнең жалуниясенә киенеп тораммыни?

Садыйк. Аларныкы гына түгел, каравылчы Сабит, көтүче Хәйриләрнең дә жалуниясеннән киенәсең.

Галия. Син көләсең, Садыйк абзый. Мин сиңа ышанмыйм. Ибраһим абый, дөресте шулаймыни?

Ибраһим. Шулай.

Галия. Алла бирмимени?

Ибраһим. Алла эшчеләрдән башка үзе генә бирми!

Галия. Менә хәзер әле сез, Ибраһим абзый, безгә кунакка килдеңез, сез безнең ашны ашамадыңыз алай булса, без сезнең ашны ашадык.

Ибраһим. Ие! Байлар һәрвакыт эшче ашын ашый, эшче акчасын тота, эшче байлыгына хатыннарын киендерә.

Галия. Алай булгач, сез ник ул үзеңезнең эш бәһаңезне алып бетерергә тырышмыйсыз, менә бу гәзитә әйткәнчә, тартышмыйсыз?

Садыйк. Менә сез, хатыннар, ник үзеңезнең хакыңыз өчен тырышмыйсыз, менә син әле урманга барырга этиеңнән сорамаенча булдыра алмадың. Менә Әхмәтҗан кызы атасыннан карт Сәлимгә барган, ник тартышмаган?

Галия. Шәригать аталарны баш иткән, хатыннарга качарга ясаган.

Ибраһим. Менә безне дә шул шәригать байларга кол иткән, безне дә байлардан качарга итеп закон чыгарылган. Шуның өчен без дә сезнең кебек ярты правалы булып торамыз.

Садыйк. Сезнең берлә сөйли-сөйли моңда үз сүземне оныттым. Хәлил чыгып китмәсен, мин чыгыйм әле.

Ибраһим берлә Галия бераз бер-берсенә карап торганнан соң:

Ибраһим. Галия туташ! Сез нишләдеңез? (Галия дәшми.) Без агалы-сеңлеле үстек, әле дә шулай. Мин сезнең эшеңезне бер дә аңламыйм!

Галия. Ибраһим абый! Зинһар, дип әйтәм, мине оялтма!

Ибраһим. Мин сезне оялтыр өчен әйтмим. Без синең берлә агалы-сеңлеле. Без синең берлә агалы-сеңлеле булуны синең этиең-әниең тели, шуның өчен дә без синең берлә агалы-сеңлеле булып калырга тиеш!

Галия. Ибраһим абый! Әти-әни шуны теләгәнгә генә без шулай агалы-сеңлеле булып калырга тиешме? Хәзер генә үзеңез хатын-кызга ирек бирү тугрысында сөйләдеңез түгелме? Ул сүзләр аш янында гына сөйләнәмени?

Ибраһим. Мин, Галия туташ, үземнең фикеремне хатта да язган идем. Укыгансыздыр?

Галия. Укып бетерә алмадым. Алай да күңелсез икәнен аңладым.

Ибраһим. Сез, Алла хакы өчен, Галия туташ, ул эшне онытыңыз. Мин сезнең гомергә агаңыз булып калыйм. Мин сезнең гомергә дустыңыз булып калыйм. Ләкин... бусы булмасын!

Галия. Ибраһим абый! Мин сезнең күңелеңез буш түгел икәнен белми идем, мин сезнең күңелеңез әллә кайчаннан бирле бер бәхетле кызның ихтыярында идекен белми идем. Хәзер инде ышандым. Без, без синең берлә (еглаган тавыш берлә) гомерлеккә дуст булып, гомерлеккә агалы-сеңлеле булып каламыз.

Ибраһим (калтыраган тавыш берлә). Галия туташ, сез мине аңламадыңыз. Минем күңелемдә моңынча да беркемгә урын булганы юк. Минем сезнең берлә дуст булып кына калырга теләвем минем үземә гомерлек иптәш табуымнан дип уйлама, бөтенләй башка уйдан.

Галия. Әтиләр-әниләр нәкъ шуны теләмәвеннәнме? (Ибраһим җавап бирми). Мине үзеңә тиң күрмәүдәнме?

Ибраһим. Галия туташ! (Калтырап.) Галия туташ! Сез мине аңламыйсыз!

Галия. Нидән? Сез ник безнең шул дустлык, шул якынлыгымызны тагы беркетәсеңез килми?

Ибраһим. Галия туташ! Эш сез уйлаганча гына түгел. Бу эшнең матур ягыннан битәр ямьсез ягы күп. Сез шуларны уйлаңыз!

Галия. Белерләр дисезме? Сәлим хаҗи кебек кешегә бирерләр дисезме?

Ибраһим. Барысын да дим! Сезнең бәхетсезлекеңезгә бик зур сәбәп булыр дип уйлыйм!

Галия. Шул гынамы? Мин барына да риза!

Ибраһим. Ул гына да түгел!

Галия. Тагы нәрсә бар?

Ибраһим. Бик күп, бик күп. Бу эшнең соңында җәһәннәм газабыннан каты эшләр бар! Бунын соңында дәрьялар суы кадәре күз яшьләре бар! Менә

мин шул яшьләрне түгәргә сәбәп буласым килми! Шул газапларның зобание буласым килми!

Галия. Шул гынамыни?

Ибраһим. Ул гына да түгел.

Аяк тавышы ишетелә. Ибраһим гәзитә ала.

Галия. Барысына да риза!

Ибраһим кулы берлә ишарә кылып Галияне туктата. Гарифә килеп керә.

Гарифә (Галиягә). Монда нишләп торасың, кызым?

Галия. Менә Ибраһим абзый гәзитә укыды, шуны тыңлап тордым.

Гарифә (Ибраһимга карап). Син, Ибраһим, чын әллә авырумы? Әллә сез Галия берлә оршыштыңызмы? Күзеңә ачу галәмәтләре чыккан.

Ибраһим (көчләнеп көлеп). Юк, Тугдык җиңги. Менә шуны укып көлештек кенә!

Шул арада Хәлил килеп керә.

Хәлил (Ибраһимга карап). Ибраһим, бар әле син, Фәхри абзыйны йибәрмәсеннәр әле. Мине көттерсеннәр әле. Анарда йомышлар бар. (Галиягә карап.) Сез нәрсә бик кычкырып моназарә кылыштыңыз?

Галия (күзен төшереп). Юк, эти! Менә шундагы мәкаләне Ибраһим абзый укыды гына!

Гарифә (Галиягә). Ибраһим синең агаң булса да, мөхәррәм агаң түгел, аның берлә әллә никадәр озын сүзләргә җитешергә ярамый, ул барыбер ят кеше.

Галия. Әни, без бернәрсә дә сөйләмәдек.

Гарифә. Сөйләмәскә кирәк шул! Синең аның берлә эшең дә бик аз булырга кирәк. Ул барыбер шул Андрей кебек бер хезмәтче, аны аерып йөртүемез безнең яхшылыгымыздан гына! Син үзеңнең бай кызы икәнеңне онытмаска кирәк!

Хәлил (Гарифәгә). Сез, хатыннар, бик тирәнгә керергә яратасыз. Әле бит бернәрсә булмаган, бергә гәзитә укыганнар икән, моннан соң менә укымаслар. Галия, бар, кызым, балкунга чәй хәзерлә! (Гарифәгә.) Әллә бер-бер нәрсә бармы?

Гарифә. Бернәрсә дә юк та, мин шул Ибраһимга исең китеп йөрүеңне яратмыйм. Шуның анасын яратмадым, үзен яратмыйм.

Хәлил. Ул бит хәзер бөтен кантурны алып бара, бөтен эшне башкара, тагы әтисе безне үз баласы итеп тәрбия кылган агамыз. Аны, шул инде, Андрейләр урынында йөртеп булмый.

Гарифә. Мин аның тасма телен яратмыйм, Алла сакласын, Галиягә әллә ниләр сөйләр.

Хәлил. Сөйләсә, тик сөйләсен!

Гарифә. Син шулай кызыңны теләсәң кем берлә теләсә нишләтеп йөрергә телисенме? Алай булса, тагы бер ике-өч кеше алып кил!

Хәлил. Ибраһим үз кешең, дим. Ибраһимнан берни булмас дип ышанам. Булса тагын, әллә Ибраһим ярамый торган егетме?

Гарифә. Менә әйтеп тә бетердең. Синең күңелеңдә, күрәсен, шул хәерчегә кызымны әрәм итү! Менә тотсын капчыгын, бердәнбер кызымны бирәмме соң? Ие, шул Мәрфугага килен булыр дип үстергән идем. Ул сүзне авызыңа да алма. Күңелеңә дә кертмә! Моннан соң моңда Ибраһимыңны өстерәп кайтма! Әллә өйләрендә ашарга юк диме?

Хәлил. Алла, син бик ярсыдың!

Гарифә. Ярсымый, ул миңа бала ич!

Хәлил. Миңа бала түгелмени?

Гарифә. Син баланың кадерен белә торган кеше булсаң, шундый матамалларга бирергә уйлап тормас идең. Менә моннан соң актыгы булсын, кызымны Ибраһим янына чыгармыйм! Ишеттеңме, чакырма да!

Хәлил. Ярар, ярар, ярсыма! (Шул арада Галия килеп керә.)

Гарифә. Кызым, менә моннан соң Ибраһим берлә ашарга утырма! Ул синең агаң булса да, алар бик явыз кешеләр. Алла сакласын, анасы яисә исемеңне чыгара башлар, аңладыңмы? Ник дәшмисең?

Галия. Ярар.

Гарифә. Бел, рөхсәт юк! Шакировларның җыен саяк-сандырагын бетерә алмассың!

Хәлил. Чәй өлгердеме?

Галия. Өлгерде.

Хәлил берлә Гарифә чыга, Галия ялгыз кала.

Галия. Бер яктан тегесе кыса, бер яктан болары кыса, менә юлын тап инде, гәзитә әйткәнчә, менә болар берлә тартыш инде! (Исәпләп торып.) Тартышам, тартышам! Актыгына кадәр тартышам!

Пәрдә төшә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Бер зур гына бакча күренә, бакчага таба тәрәзәсе караган өй. Җәйге төн. Ай яктысы гына бар. Галия ялгыз.

Галия (тәрәзә төбенә утырган көенчә күккә карап). Төн нинди матур, нинди җылы, нинди тын! Йөрәгемнең сикерүеннән башка бернәрсә ишетелми. Уф, ничек күрешермен, ничек тагы сөйләшермен, аның боз кебек йөрәген ничек эретермен! Ничек аны үземнең сөюемә, үземнең аңардан башка тора алмавыма ышандырырмын! Ничек үземнең бала түгеллегемне, үземнең аңлап йөргәнемне аңлатырмын! Ничек үземнең аның өчен һәр авырлыкка ризалыгымны белдерермен! Ничек бу матур төндә, бу энҗеләр кебек тезелгән йолдызлар алдында аягына тезләнеп, кулын үбеп, үземнең күңелемдәге бар уйны сөйләрмен! Ничек аның алдына ятып үземнең кайнар яшьләрем берлә башымдагы кайгыларымны, хәсрәтләремне юармын! Уф! Әнә, килә торгандыр ахрысы. (Ерактан каравылчы шакылдавы ишетелә.) Әнә шул, күренә, улмы? Улмы? Уф, йөрәгем сикерә, күреп сөйләшкәнемез юкка ике атна булды, никадәр хатлар яздым, никадәр ялынычлар йибәрдем, бу көнгә кадәр килергә риза булмады. Инде килә! Әнә килә! Уф, йөрәгем шатлыгыннан ярыла! (Йөрәген тотып.) Әнә, туктады! Әллә ул түгел? Әллә курка? Ибраһим! Ибраһим! (Шул арада бакча арасыннан Ибраһим килеп чыга.) Көтә-көтә йөдәп беттем. Уф! Ибраһим абый, ник бик озак тордың?

Ибраһим. Мин бик озак уйлаганнан соң гына килдем. Бакча янына ике мәртәбә килеп киттем. Өченчесендә дә, бәлки, китәр идем, синең тавышны ишеткәч, китә алмадым.

Галия. Ибраһим абый, син миннән ник куркасың? Ник ул кадәре мине ялындырасың? (Ибраһимга.) Кил монда, минем кулымнан тот, мин дә бакчага төшәм! (Ибраһим акыртын гына барып кулыннан тота, Галия тәрәзәдән сикереп төшә.) Ник синең кулың ул кадәре салкын? (Ай яктысында йөзенә карап.) Ибраһим абый, ник синең йөзең әллә нинди? Син ак киндер япкан кебек? Син нишлисең?

Ибраһим (акыртын гына тын алып). Минме, мин, Галия туташ, үзем берлә сугышам. Минме, Галия туташ, минме? Мин, Галия туташ, хәзер ике! Бер Ибраһим монда килергә куша, бер Ибраһим килмәскә куша! Бер Ибраһим сиңа сөю хатлары язарга куша, бер Ибраһим синнән алган хатларны утка ягарга куша! Менә мин нишлим, менә ник битем киндер кебек ак, менә ник минем күзләрем тиле кешенеке кебек! (Тын алып.) Мин синнән ул хатны алганнан бирле йөдәп беттем, шул көннән бирле минем эчемдәге ике Ибраһим сугыша башлады. Бу көнгә кадәр берсе дә җиңә алганы юк. Бу көнгә кадәре кайсының фикере дөрестлеген дә белә алганым юк. Менә шуның өчен мин тиле кеше кебек йөрим. Шуның өчен мин сиңа һәрвакыт мәгънәсез хатлар язам. Менә шуңарга күрә монда килер өчен әллә никадәр

гайрәт сарыф кылырга кирәк булды. Ахырдан синең берлә күрешеп сөйләшер өчен, сиңа үземнең актык сүземне әйтер өчен килергә уйладым. Менә, Галия, тыңла!

Галия. Тыңлыйм, тыңлыйм. Һәммәсен сөйлә.

Ибраһим. Мин уйладым, уйладым, башым катып бетте, очына чыга алмадым. Теге көнге аштан соң әниең безне аермаган булса иде, мин сиңа үземнең күңелемдә ни барлыгын сөйләргә башка юл таба алса идем, бүген монда килмәгән булыр идем.

Галия. Син шундый матур төндә, шундый матур йолдызлар яктысында минем берлә сөйләшәсең, минем берлә күзгә-күз карап аңлашасың килмәдемени?

Ибраһим. Әйтәм ләсә, бер Ибраһимның килде, берсенең — юк! Тукта, Галия, мин сөйлим, менә нәрсә! Бу эшне башламаган булсак, бик яхшы була иде, инде башлангач, очламый хәлемез юк. Без очламасак, эш үзе очлана. Менә нәрсә, син миңа ул кадәр тугры карама, Галия! Синең ул күз каравың минем күңелемдәге тагы ике Ибраһимны сугыштырырга тотына!

Галия. Ярый.

Ибраһим. Менә, Галия, нәрсә. Һәр эшнең ике ягы була. Файдалы ягы, зарарлы ягы. Мин менә моңда синең өчен, үзем өчен кайсы ягы файдалылыгын, кайсы ягы зарарлыгын белә алмыйм. Уйлап кара, безнең бу эшемезне генә белсәләр дә, әниләрең нишләрләр иде, иртәгә үк Сәлим хаҗины эзләргә тотынырлар идеме? Менә мин, Галия, үземне шул җинаятькә сәбәп итәсем килми. Менә мин синең гомереңне әрәм итәсем килми!

Галия. Файдалы ягы, Ибраһим, менә хәзер сөйләшүләремезне файдага санамасаң, башка файда күрә алмыйм! (Галия күзенә туп-туры карый.)

Ибраһим. Галия! Минем күземә алай агулы күзең белән карама дим, минем сугышмый тора торган Ибраһимнарымны тагы оялтма дим!

Галия. Ибраһим абый, ник син үзеңне үзең алдарга телисең? Ник син минем кебек бер генә Галия булмыйсың? Менә мин берсеннән дә оялмыйм! Менә минем эчемдә ике Галия сугышмый! Менә күңелемдә бер Галия берлә бер Ибраһимнан башка бернәрсә юк! Ник син шуны аңламыйсың, ник син мине үзенең сөйгәне берлә бергә булу рәхәтеннән мәхрүм итәргә тырышасың? Син бит мине сөясең? Әнә күзең әйтә! Әнә мин хәзер синең бөтен күңелеңдәге уйларны китап укыган кебек укыйм, сөясең бит, Ибраһим?

Ибраһим (нишләргә белмәенчә). Сөям, Галия! Сөям! Сине шулкадәр сөям, сине үземнән үзем көнлим! Сине шулкадәр сөям, сине сөюем сиңа зарар китермәсен дип,сиңа белдермәскә тырышам! Хәзер, Галия, минем күңелемдәге теге Ибраһим җиңелде, мин үземнең уемны синнән яшерә

алмадым! Сөям мин сине, сөям! (Галиянең кулын алып үбә. Галия йөзеннән үбә.)

Галия. Мин сине әллә кайчан белдем. Ләкин синең бу тиреслегең, синең бу гайрәтең минем гайрәтемне генә арттырды. Синең бу эшең минем алдымда синең бәһаңне генә арттырды. Мин хәзер синең чын кеше икәнлегеңә, синең гомерлек иптәш булырлыгына ышандым. Мин синеке, Ибраһим! (Кочаклашалар.)

Ибраһим. Галия, син мине җиңдең, син минем гакылымны алдың. Мин хәзер үземнең кем икәнлегемне оныттым, мин хәзер үземнең нишләгәнемне белмим, мин хәзер бу эштән ниләр чыгачагын аңлый алмыйм. Ләкин мин хәзер эчемдәге сугыштан котылдым. Эчемдәге революциядән котылдым. Мин хәзер ни күрсәм дә синең өчен күрергә риза. Мин хәзер синең рәхәтең өчен үземне корбан кылырга разый! Уф, Галия, мин ниләр уйладым, ниләр уйладым, ике атна буе, сине никадәр сөйсәм дә, үземне үзем сөймим дип ышандырмакчы булдым. Сине никадәр сөйсәм дә, синең хатларыңны күкрәгемдә йөртсәм дә, сиңа шундый суык хатлар яздым. Мин, Галиям, шулай итеп сиңа файда итәм дип белдем, мин шулай итеп синең яшь мәхәббәтеңнең утын сүндерәм дип белдем. Менә мин, менә бүген дә сиңа шуны сүндерергә килдем, чыдый алмадым, синең мәхәббәт утында үзем яндым. Мин хәзер синең колың! Ни теләсәң, минем берлә шуны эшлә!

Галия. Ибраһим! Миңа кол кирәкми! Миңа дуст кирәк! Син минем иптәшем, син минем гомерлек юлдашым! Мин синең, бүгенге кебек, тын, җылы төндә дустың булган кебек, җәһәннәм кебек дөньяның кайгыларында да мин синең иптәшең! Аңладыңмы, Ибраһим, мин хәзер синең теге мине яратмый торган Ибраһимны җиңдем. Күңелеңнең ул урынына үзем кереп утырдым. Хәзер без бер, хәзер синең берлә без бер. Син Ибраһим — Галия! Мин Галия — Ибраһим! (Тагы кочаклашалар. Каравылчы шакылдавы ишетелә. Аерылалар да.) Әйдә менә шунда утырыйк. (Бер агач төбенә утыралар.)

Ибраһим (күккә карап). Кара, нинди матур! Кара, Галия, нинди тын! Агачлар нинди моң! Һәммәсе дә безнең шатлыгымыз берлә шатланган кебек күренә, һәммәсе дә безнең шул серләремезне тыңлаган кебек була!

Галия (Ибраһимның кулын тотып). Менә син шул кичне күрмәс өчен, менә шул кулларны тотмас өчен, шул авызларны үпмәк өчен (Үзе Ибраһимны убә.) ике атна буе качып йөрдең!

Ибраһим. Галия! Минем әүвәлге гаепләремне минем йөземә бәрмә. Минем кылган эшләремнең һәммәсе дә синең рәхәтең исеменә, синең сәгадәтең исеменә кылынган иде. Ул вакытта мин синең һәр кайгыга каршы торырлык гайрәтең барлыгын, үзең теләгән һәр эшне булдырырга тырышырлык көчең барлыгын белми идем. Мин синең үз хакың өчен тартышырга җитәрлек ирлегең барлыгына ышанмый идем. Хәзер ышандым,

хәзер мин, син минем берлә булганда, үземнең һәр авырлыкка чыдый алуыма ышанам. Хәзер мин синең берлә бергә булыр өчен әллә нинди зур фидаилыкларга хәзерлегеңне күрдем. Мин хәзер сине әллә нинди Сәлим хаҗилар берлә куркыта алмауларына ышандым.

Галия. Минем хурланганым моңынчага кадәр синең миңа бала дип каравың иде. Синең миңа күз карашыңның үзгәрүе миңа яңа гайрәт бирә. Мин моннан соң үземнең теләгемне булдырыр өчен яңа гайрәт берлә тотынамын, мин хәзер үземнең хакымны саклар өчен элгәрегедән артык итеп тартышамын! Беләмсең, Ибраһим! Мин моңынча ниләр уйладым? Мин барысын да уйладым.

Ибраһим. Нәрсәнең барысын да?

Галия. Үземезнең киләчәгемезнең барысын да. Син әнинең сине яратмавын беләмсең?

Ибраһим. Мин үземне Шакировларның бөтен аксак хатыннары яратмый дип беләм.

Галия. Ул үлсә дә мине сиңа бирергә риза булачак түгел! Әхмәди абзыйның кем икәнлеген беләмсең? Ул да сиңа бирүне бер зур хурлыкка санаячак!

Ибраһим. Садыйк абзый?

Галия. Садыйк абзый ул гакыллы карт.

Ибраһим. Әтиең?

Галия. Әтине белер хәл юк! Ул, бер карасаң, бертөрле, бер карасаң, икенче төрле. Әни аны үз ягына борыр!

Ибраһим. Алай булса, өметләнергә урын юк.

Галия. Тартышмасаң, юк! (Шул арада агачлар арасында бер карчык күренә, ул ышыкланып тыңларга тотына.) Ләкин, минемчә, бар! Син ни әйтерсең?

Ибраһим. Җә, сөйлә!

Галия. Әти Казаннан кайткач ук, Садыйк абзыйны җаучыга кушарга кирәк, бирсәләр бик яхшы, бирмәсәләр — качарга!

Ибраһим. Аларның кулында бөтен полиция, алар хәзер тотарлар да мине бер-бер гаеп берлә төрмәгә ябарлар, сине көчләп бер-бер Сәлим хаҗи кебек кешегә бирерләр.

Галия. Мин бармыйм!

Ибраһим. Алайга калгач, алар сиңа карамыйлар.

Галия. Ничек алар безне тотып алалар, ничек синең кебек кешегә гаеп тага алалар!

Ибраһим. И, акча булганда безнең берлә, теләсәң кемне карак итеп була. Теләсәң кемне ут салучы итеп була. Тагы, иң җиңеле — сәяси дип була! Сезнең ул Әхмәди абзыеңыз андыйлардан курка да, ояла да торган кеше түгел.

Галия. Бер-бер муллага барып никях укытсак?

Ибраһим. Муллалар аларның үз кулында, хәзер бер ривайәт табар да аерып та алыр.

Галия. Ул нинди ул, барысы да акчага сатыла! Акчага сатылмый торган нәрсә бер дә юкмыни?

Ибраһим. Акчага сатылмый торган нәрсәме? Бар.

Галия. Нәрсә?

Ибраһим. Чын сөешү, дөрест мәхәббәт! Менә шул безне коткарса коткара!

Галия. Аны үзен әллә нинди муллаларның ялганнарыннан, залимнең золымыннан, этиләрнең җәбереннән сакларга кирәк бит! Шуңарга юл тап!

Ибраһим. Таптым.

Галия. Нәрсә?

Ибраһим. Менә нәрсә! Шәригатьтә дә, законда да, ир берлә хатын ике шаһит алдында берсе берлә берсе ирле-хатынлы булып торуга риза булсалар, беркем дә аера алмый.

Галия. Шулаймы? Дөрестме? Әйдә хәзер Садыйк абзыйны уятыйк та, без ирле-хатынлы дип әйтик!

Ибраһим. Ашыкма! Мин шуңарга яраклы шаһитлар табыйм! Аннан соң бер-ике көннән эшне бетерер иегез.

Галия. Бүген ник ярамый?

Ибраһим. Бүген кемне табасың! Ул син тапкан кеше тагы акчага сатыла.

Галия. Андрей ярыймы? Наташа ярыймы?

Ибраһим. Алар ярамый!

Галия. Синең шуңарга ярарлык кешеләрең дә юкмыни?

Ибраһим. Бар да, хәзер ничек кешене уятып аңлатасың, ничек аларны алып киләсең!

Галия. Алар кантурда кунмыйлармыни?

Ибраһим. Андасын анда, Исмәгыйльгә, Сәгыйтькә ышанырга ярый... Фәйзуллага ышанып бетәр хәл юк.

Галия. Инде ни булса булыр, бар, зинһар, алып кил! Минем күңелем курка, бүгеннән калдырасым килми.

Ибраһим. Синең сүзең миңа закон, Галия! Алай булгач, язышырга кирәк, шул язуга кул куярмыз. Алардан да кул куйдырырмыз.

Галия. Кәгазь, кара алып чыгыйммы?

Ибраһим. Ярый, алай булса алып чык, аннан ары мин барып тегеләрне алып килермен!

Галия. Мине тәрәзәгә менгереш. (Галия тәрәзәгә менә. Ибраһим көтеп тора. Бераздан.) Мә!

Ибраһим кәгазь, кара, каләм ала. Галияне күгәреп төшерә. Карчык һаман тыңлап тора.

Ибраһим (күккә карап). Көн дә яктыра икән. Менә мин шуны язып калдырыйм, син шуннан күчереп тагы бер кәгазьгә язарсың! Шул кәгазьгә алардан кул куйдырырмыз. Син язган кәгазь миндә калыр, мин язган — синдә калыр.

Ибраһим язып бирә, үзе тиз генә чыгып китә.

Галия. Тиз кил!

Ибраһим. Хәзер, монда гына.

Галия. Алар булмасалар, кемне булса да алып кил! (Язарга тотына.) Язып та бетердем, килсеннәр генә! Көн дә яктырды. (Каравылчы тавышы ишетелә. Галия үләннәрне тотып карап.) Чык та төшкән икән! Озакка калмасалар ярар иде.

Шул арада Ибраһим, аның артыннан өч кеше киләләр.

Карчык. Каһәр сукканнар икән, болар әллә нишләмәкче булалар. Барып әйтим! (Югала.)

Ибраһим. Менә алып килдем, йокыларыннан да уянмаганнар.

Галия. Рәхмәт килүләренә. Менә мин язып бетердем.

Ибраһим (тегеләргә карап). Менә, иптәшләр, эш нидә: без Галия туташ берлә гакед ясыймыз, сезне шаһит булырга чакырдык! Моны таныймсыз?

Егетләр. Таныймыз.

Галия. Кем?

Егетләр. Хәлил абзый кызы.

Ибраһим. Алай булса, менә мин укыйм, шул кәгазьгә без барымыз да кул куярга тиеш. (Укып.) «1906 нчы елда, 5 нче июньдә без Уфа губернасы, Уфа өязе Чатыш вулысы Чатыш авылының Ибраһим Габделсамат угылы Шакиров берлә Галия Хәлил кызы Шакирова үземезнең ризалыгымыз берлә йөз сум мәһәр бәрабәренә түбәндәге шаһитлар хозурында гакед кылыштык. Шул гакедне шул шартлар берлә кабул иттем. (Галия дә, Ибраһим да кул куялар.) Галия Хәлил кызы Шакирова. Ибраһим Габделсамат угылы Шакиров. (Егетләр кул куялар.) Исмәгыйль Минңекәев, Сәгыйть Сәмиев, Фәйзулла Сәйфуллин.

Ибраһим берсен алып, күкрәк кесәсенә тыга, Галия дә кесәсенә тыга.

Галия. Рәхмәт, сезне шуның өчен мәшәкатьләдек, бик рәхмәт!

Ибраһим. Рәхмәт, егетләр!

Исмәгыйль. Туйдан калдырмаңыз!

Галия. Калдырмамыз, калдырмамыз!

Сәгыйть. Мөбарәк туйлар булсын! Без киттек.

Ибраһим. Хушыңыз!

Егетләр китәләр. Шул арада Әхмәди күренә. Аз гына карый да, бик кызуланып югала.

Галия. Бетте, һәммәсе булды. Без хәзер ирле-хатынлы, безне хәзер шайтанның үзе дә аера алмый, кил, җаным, бер үбим!

Ибраһим (Галияне кочаклап). Чын дустым! (Үбешәләр.) Карасана, Галия, нинди көн матур, карасана бу агачларга, шул матур чыкка, ис китмәслек түгел! (Шул арада казыклар күтәргән кешеләр килеп агач артына ышыкланалар.) Кайтырга вакыт, Галия, җибәр, көн яктырды, күрешермез әле.

Галия (чуп иттереп үбеп). Тагы бер үбим дә китәрсең! Тагы бер үбим! (Тагы үбә.)

Ибраһим. Мин дә бер үбим. (Үбә.) Хуш! (Кулларыннан тотышалар да тагы кочаклашалар.)

Шул арада Әхмәди: «Тот!» — дип кычкыра, Ибраһим йөгерергә тотына. Теге кешеләр күсәкләр берлән аның артыннан йөгерәләр. Галия сикереп тәрәзәгә менә. Әхмәди револьвердан атарга тотына. Кешеләр: «Тот! Тот!» — дип кычкырышалар. Револьвер тавышы ишетелә.

Әхмәди. Урларга килгән! Урларга килгән! Карчык (килеп чыга). Урларга, урларга! Кешеләрнең берсе. Ие, урларга! (Кычкырышып көләләр.)

Пәрдә төшә.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Хәлил байның өе. Каршыда Галия бүлмәсе. Ике якта ике ишек.

Гарифә (ялгыз гына. Галиянең ишеген кага). Галия! Галия! (Галия дәшенми. Гарифә кычкырыбрак кына.) Галия, димен, Галия! Оятсыз, оятсыз! Иөземезгә кара якты да, ишек тә ачмый! Галия! (Дөбердәтә).

Галия (ишек артыннан). Йөдәтмә! Ачмыйм!

Шул арада бер аксак хатын таякка таянып керә.

Гарифә (аңарга карап). Менә, Хәдичә, кара инде, бикләнгән дә, ишеген дә ачмый!

Хәдичә. Уф Алла! Бу оятка ничек түзик! (Ишеккә килеп.) Галия! Галия! (Акыртын гына утыра.) Син, Тугдык җиңги, ничек карамадың? Ничек кеше күзенә күренербез?! Галия! Галия! Зинһар әйтсәнә, Тугдык җиңги, бу хәбәр бөтен авылга җәелдеме?

Гарифә. Белмим! Белмим, Хәдичә! Менә кара инде син баланы, нинди мәшәкатьләр күреп тәрбия кыласың! Никадәр аның өчен авырлыклар күтәрәсен, ул сине карт көнендә бөтен галәм алдында йөзеңне кара итә! Бу хурлыкка ничек чыдыйм! Бердәнбер кызың әллә нинди матамал, хәерче берлә йөрсен, имеш! Бу нинди хурлык, бу нинди гөнаһ шомлыгы!

Шул арада Фәхрениса килеп керә.

Фәхрениса. Уф Алла! (Гарифәгә карап.) Кая үзе? Каһәр суккан! (Гарифәгә.) Син гаепле! Син! Ана булып торасыз шунда, бердәнбер кызыңны карый алмадың!

Гарифә. Зинһар, йөрәгемә җәрәхәт салып утырмасана!

Фәхрениса. Безгә җиңелмени? Шакировларның кызлары ябышып чыкты дигән сүзне ничек ишетик!

Хәдичә. Әле алай дип кем әйткәне бар соң?

Фәхрениса. Бар да әйтә! Бөтен авыл сөйли. Әле мин монда килгәндә Әхмәтсафалар «туйга бара» дип калдылар.

Гарифә. Язмышың булгач нишлисен, без күрәсен әллә кем күрми шул инде!

Шул арада Сорур килеп керә.

Сорур (Гарифәгә). Әнкәй! Асламчы хатын бар!

Фәхрениса. Таптың сүз! Тагы бер-бер йомышың юкмы? Шуның берлә генә маташа торган вакыт!

Гарифә (Сорурга карап). Шулар баламны бозып бетерделәр! Шул марҗалар баламның башын ашадылар!

Фәхрениса. Ул киленме? Килен ул синең йортыңның бөтен ямен ала! (Сорурга карап.) Ник син анаңа әйтмәдең?

Сорур. Мин бернәрсә дә белмәдем.

Гарифә. Белмәдең, ялганлама, черегән марҗа!

Хәдичә. Ник син, ичмасам, миңа гына әйтмәдең? Беләмсең, син бөтен нәселемезне буядың бит! Кеше күзенә күренерлегемезне калдырмадың!

Сорур. Мин нишләдем? Мине әни үз бүлмәмнән чыкмаска кушты, мин чыкмадым. Мин Галиянең нишләгәнен кайдан белим?

Фәхрениса. Кара, зәһәр, ни сөйли!

Гарифә. Шул, бар да бер Ибраһим нәселе, бар да бер килмешәк! Оятсыз! (Сорур чыгарга тели.)

Хатыннар (ачуланып). Кая барасың? Ник качасың?

Гарифә. Гаебең чыктымыни? И оятсыз! Оятсыз! Мин сине кеше иттем. Мин сине угылыма алдым. Син, син, беләмсең, хәерче кызы идең бит! Без алмаган булсак, тутаң кебек кыз булып гомереңне үткәрә идең бит! Син яхшылыкны кайтардыңмыни?

Сорур. Мин бернәрсә белмим, ник миңа бәйләнәсез.

Фәхрениса. Тагы каршы сөйли. Шакировларның малына үзе хуҗа булганы җитмәгән, әллә нинди матамал энеләрен дә хуҗа ясамакчы була! Безнең Шакировларның малы зәкятлы мал! Безнең малымыз суга да батмый, утта да янмый. Ишеттеңме? Оятсыз!

Сорур. Ибраһим ник минем энем булсын! Ул, миңа карендәш булган кебек, Хәдичә апага да карендәш, Галиянең үзенә дә карендәш, ник миңа сылтыйсыз!

Хәдичә. Тапты сүз, ул ник миңа карендәш булсын!

Сорур. Аның әбисе берлә синең әниең бертуган!

Хәдичә. Түгел! Түгел! Күргәнем юк, ишеткәнем юк! Алар берсе дә миңа карендәш түгел! Аның анасы каһәр суккан, аның анасы сихерче!

Фәхрениса. Алар нәселләре берлә сихерче! Нәселләре берлә зиначы! Аның үлгән тутасы аз гына ябышып чыкмады.

Гарифә. Кызымны да шул сихерләгәндер әле.

Фәхрениса. Шул, каһәр суккан, шул! (Сорурга күрсәтеп.) Менә монысы ара йөргән! Елан!

Гарифә (өстәлне кагып). Мин сине, Алла теләсә, Алла теләсә, рәхәт күрсәтмәм! Мин сине үз дәүләтемә баш ясап калдырмам! Мин сине, сары марҗа, кеше итеп калдырмам!

Фәхрениса. Шулкадәр эшләрдән соң шуны үз өеңдә тотарга ярыймы? Ул әле әллә ниләр эшләр. Аларның нәселе зәһәр!

Гарифә. Калдырмыйм, калдырмыйм! Атасы гына кайтсын, аертам! Оятсыз, сары марҗа!

Наташа килеп керә. Аңарга сүз әйтергә дә бирмиләр.

Хәдичә. Менә шул берсе! Оятсыз, чукынчык! Менә шул сөйдерүче!

Фәхрениса. Шул, каһәр суккан! Шул, әллә нинди керәшен карчыкларыннан сихер ташучы!

Гарифә. Син ник әйтмәдең, курнус марҗа?

Наташа. Нәрсәне?

Хәдичә. Кара, каһәр суккан, белмәгәнгә салына! Зәһәр марҗа!

Фәхрениса. Чәчеңне йолкып бетерермен! Ник син хат ташыдың?

Хәдичә. Син ник сихерләдең?

Гарифә. Ник син кызымның башын харап иттең! Ник дәшмисең?

Шул арада акыртын гына Сорур чыгып китә.

Фәхрениса. Син, симердеңмени, курнус маржа?

Хәдичә. Син, маеңа чыдый алмый башладыңмыни?

Гарифә. Син шул хөрмәткә риза булмадыңмыни?

Наташа. Мин бернәрсә белмим!

Гарифә (өстәл кагып). Ялганлама!

Фәхрениса. Кемнән сихерләттең?

Хәдичә. Ибраһимнан күпме акча алдың?

Гарифә. Кызымны күпмегә саттың?

Фәхрениса. Ник дәшмисең? (Наташаның янына барып, чәченнән тартып.) Ник әйтмисең? (Чәченнән өстерәп Гарифәгә китерә. Үзе чәченнән тотып.) Әйт! Курнус марҗа! Күпме хат ташыдың? Күпме акча алдың?

Хәдичә. Ничә кич Ибраһимны чакырып китердең?

Наташа (елый. Елаган тавыш берлә). Менә шул кояштыр, бернәрсә белмәдем.

Гарифә. Ялганлама! (Ул да чәченнән тартып.) Эм-м-м, каһәр суккан, дуңгыз! (Шул арада бөтенләй селкенеп китеп.) Алла, Алла, аягым, аягыма басты курнус марҗа! Аягыма басты! (Үзе Наташаны кыйный. Шул арада Әсма килеп керә.)

Әсма (Гарифәгә килеп). Хәлил абзый хәзер кайтадыр, ди, телеграм килгән. Тагы, ишеттегезме, Исмәгыйль Габдерахманга сөйләгән. Габдерахман Миңнесафа җиңгигә, Миңнесафа җиңги Хәлимә кодачага әйткән, аларның горбун кызлары безнең Саҗидәгә сөйләгән, алар алдым-бирдем ясашканнар ди.

Гарифә. Минем кызым шул хәерче берлә алдым-бирдем ясашкан диме?

Фәхрениса. Безнең бөтен нәселемезне мыскыл итеп Галия шул матамал берлә алдым-бирдем ясашкан диме?

Гарифә. Уф! Уф! Йөрәгемә чыдый алмыйм. Ул ни дигән сүз, алдым-бирдем ясашкан! (Наташа акыртын гына чыгып китә.)

Әсма. Ясашкан, ясашкан! Галия Ибраһим берлә ясашкан! Исмәгыйль Габдерахманга, Габдерахман Миңнесафа җиңгигә, Миңнесафа җиңги Хәлимә кодачага әйткән, аларның горбун кызлары безнең Саҗидәгә әйткән: Ибраһим Галия берлә алдым-бирдем ясашкан!

Гарифә. Фәхрениса абыстай, Хәдичә! Бар, зинһар, сора шул мәлгун кыздан, дөрестме? Бар, зинһар, сора. Уф Алла, уф Алла, бусы гына җитмәгән иде, тагы алдым-бирдем ди, алдым-бирдем!

Әсма. Ие, алдым-бирдем ясашкан. Исмәгыйль Габдерахманга сөйләгән, Габдерахман — Миңнесафа җиңгигә, Миңнесафа җиңги — Хәлимә кодачага, Хәлимә кодачаларның горбун кызлары безнең Саҗидәгә әйткән, алдым-бирдем ясадылар, дигән!

Фәхрениса (Әсмага). Ярар инде, лыгырдама!

Әсма. Ышанмыйсызмы әллә? Валлаһи менә, Исмәгыйль Габдерахманга әйткән, Габдерахман — Миңнесафа җиңгигә, Миңнесафа җиңги — Хәлимә кодачага, аларның горбун кызлары безнең Саҗидәгә әйткән, валлаһи менә, Галия берлә Ибраһим алдым-бирдем ясадылар, дигән!

Фәхрениса. Җитәр, дим, йөдәтмә горбун кызың берлә! (Хәдичәгә.) Әйдә Галиягә! (Ишеккә баралар.) Галия! Галия! И оятсыз! Ач ишекне! Ач ишекне! Анаңны кызганмыйсыңмы? И оятсыз, ач ишекне!

Хәдичә. Ач, Галия! Ач, Галия, йомышымыз гына бар. Ач!

Әсма. Галия, ач, ач!

Гарифә (утырган йиреннән). Ач! Ач, кызым, орышмыймыз? (Галия дәшми.)

Фәхрениса. Ач, йөзең кара кыз! Ач! Ник анда качып ятасын? Алдым-бирдем ясадыңмы? Ач!

Әсма. Ышанмыйсызмыни? Ясаган инде, Исмәгыйль Габдерахманга әйткән, Габдерахман — Миңнесафа җиңгигә...

Фәхрениса (Әсманы төртеп йибәреп). Кит, юкны сөйләмә!

Әсма. Ник мине төртәсең?

Фәхрениса. Әллә сине төртмәскә, син падишаһ хатынымы? Син кем соң? Хәерче!

Әсма. Син кем соң? Син — себерке! Син — ана мачы!

Фәхрениса. Син — хәерче! Синең атаң каравылчы булган!

Әсма. Синең анаң зиначы булган! Синең тутаң ябышып чыккан! Син әллә кемнәр берлә себерелгән!

Фәхрениса (Әсманың якасыннан тотып). Мин кем белән себерелгән? Мин кем берлә себерелгән? Күрдеңме?

Әсма. Себерелгән, себерелгән, бөтен авыл берлә себерелгән!

Гарифә. Туктаңыз, туктаңыз, сез нишлисез, монда сезнең генә тавышыңыз кирәк иде, туктаңыз, Фәхрениса абызтай, син тукта!

Хәдичә аксабрак кына Әсманы аерып ала.

Әсма. Себерке, себерке!

Фәхрениса. Хәерче! Килгән вакытында өстеңә күлмәгең дә юк иде, хәерче!

Гарифә (кычкырып). Туктаңыз дим! Башыма кабып бетте, туктаңыз!

Хәдичә (Фәхренисага). Син карт бул, Фәхрениса абызтай, аңарга карама, ул ни сөйләгәнен белми!

Әсма. Бик беләә. Синең дә кем икәнеңне бик беләә. Син дә әллә кем булма! Күптәнме әле, яныңа әллә кемнәрне кертеп кундырдың!

Хәдичә. Менә тиле! Инде миңа бәйләнде!

Әсма. Мин тиле булсам да, әлхәмдүлиллаһ, ир өстенә ир тотмыйм!

Гарифә (Әсмага). Әсма, син нишлисең? Монда синең тавышың тансыкмыни? Оршышасың килсә, өеңә кайтып оршыш!

Әсма. Алла, бик зур булган икәнсең! Син кем булдың соң? Хәлил бай хатыны ни торгандыр, мин синең кем икәнеңне беләм, синең атаң фидия козгыны, син фидия ашап үскән!

Гарифә. Теләсә ничек сүксен! Мин, синең шикелле, котырган эт кебек, теләсә кем берлә оршышмыйм.

Әсма. Оршышыр идең дә, көчеңнән килми шул, минем кызым ябышып чыкмады шул. Минем кызым әллә нинди хәерчеләр берлә алдым-бирдем ясамады шул!

Гарифә (өстәл сугып). Чык, хәерче марҗа, өемнән, күземә күренмә!

Әсма (урыныннан торып). Бик исем китә! Сезне күрмәенчә тора алмам, синең кызың берлә хәерче киявеңне күрми тора алмам!

Гарифә. Минем киявем юк, чык!

Әсма (ишеккә җитеп). Галия берлә Ибраһим алдым-бирдем ясаган, Исмәгыйль Габдерахманга әйткән! Габдерахман Миңнесафа җиңгигә...

Гарифә. Чык, хәерче марҗа!

Әсма сөйләнә-сөйләнә чыгып китә.

Гарифә. Менә каһәр суккан, ниләр сөйли!

Хәдичә. Шыр тиле!

Фәхрениса. Алты-биш! (Тагы дөбердәтә башлап.) Ач, Галия! Барыбер ачабыз, ач, ач!

Хәдичә. Ач, Галия!

Фәхрениса. Ачмаса ачмасын әле, мин кисәү алып килеп ачыйм әле! (Чыгып китә.)

Гарифә. Хәдичә, сора, алдым-бирдем ясаганнар диме?

Хәдичә. Галия, алдым-бирдем ясадыңмы? (Галия дәшми.)

Шул арада Фәхрениса кисәү, пумала, табагач алып керә. Кисәүне күтәреп бик каты дөбердәтә.

Фәхрениса. Ач, ач! (Ишекнең тоткасына кисәүне эләктереп тартырга тотына.) Хәдичә, тартыш! Тартыш! (Хәдичә килеп тартышырга тотына.) Ач, Галия, ач!

Гарифә. Катырак тартыгыз, катырак!

Шул арада ишек ачылып китә, ике хатын да егылып китәләр. Пумалалар дөбердәп төшә.

Фәхрениса. Каһәр суккан кыз, кулымны авырттырды!

Хәдичә. Алла, аягым, Алла, аягым!

Галия тагы ишекне яба башлый. Ашыгып ишеккә Гарифә килә. Хатыннар торалар, тартышырга тотыналар, Галия кертмәскә тели. Болар керергә тырышалар. Шул арада Хәлил кайтып керә. Аның берлә бергә Садыйк керә.

Хәдичә. Ирләр кайтты.

Хатыннар чабышырга тотыналар. Хәдичә пумалага абынып егыла.

Фәхрениса өстәлне аудара. Гарифә подносларны җимереп төшерә.

Мендәрләр җимерелә. Бөтен өй туза. Хәлил берлә Садыйк исләре китеп карап торалар.

Садыйк. Бу ни бу?

Хәлил. Белмим!

Галия тагы ишеген бикләп куя.

Садыйк. Болар Галия берлә бер-бер эш эшләгәннәрдер ахры.

Хәлил. Белмим, белмим! Аптыраган үрдәк күлгә күте берлә чума, ди. Бу пумалалар берлә нишләгәннәрдер.

Садыйк (утырып). Буласы эш булган, Хәлил. Эшне озынга сузмаска кирәк, мин әйткәнчә эшләргә кирәк.

Шул арада Наташа кереп, пумалаларны алып чыга.

Хәлил. Белмим! Белмим! Эш болайга киткәч, белмим! Мин егетне ярата идем. Мин күңлемнән һәрвакыт шул уйда идем. Үзеңә дә мәгълүм. Ләкин хәзер ничек итеп ул эшкә риза булмакчы буласың!

Садыйк. Эш әле берни дә булмаган, эшне әле үземез теләгәнчә йөртеп була. Әхмәди хатын-кыз сүзенә карап тавыш чыгарып кына бераз ашыккан!

Хәлил. Берни булмаган кая! Карт көнеңдә кызыңны тотсыннар әле! Ул бик кечкенә эшмени?

Хатын-кыз ягыннан дөбердәтәләр. Хәлил ишеккә бара.

Гарифә (ишек артыннан). Алар алдым-бирдем ясаганнар, ди.

Хәлил. Кем әйтте? Юк сүз!

Гарифә. Дөрест, дөрест, бөтен авыл сөйли! Исмәгыль әйткән! Исмәгыйль — шаһитлары, ди.

Садыйк. Ул сүз дөрест булса, эш тагы башка. Хәлил, эшне күркәм вакытында бетерергә кирәк! Мин Мәрфуга җиңгигә барып әйтим. Син хәзрәтләрне алдыр.

Гарифә (ишек артыннан). Минем сихерче Мәрфугага бирергә кызым юк! Кызың күп булса, үзең бир!

Садыйк. Мин, килен, сиңа зарарга сөйләмим. Алдым-бирдем дә булгач, хәзер бирсәң-бирмәсәң, кыз сиңа түгел! Эшне күркәмлек берлә бетерергә кирәк.

Хәлил. Белмим, белмим! Минем башым катты.

Гарифә (ишек артыннан). Минем андый хәерчеләргә бирергә этем балаламаган әле! Авызыңызга да алмагыз!

Садыйк. Килен, килен! Кызуланма! Хәзер эш беткән, кыз синең кулдан киткән! Әгәр ул сүз дөрест булса, кыз хәзер Ибраһим хатыны! Яхшылык берлә туй итәргә кирәк! Ибраһим кемгә дә ярарлык егет! Хәлил! Озак уйлама. Пожарны чаткы вакытында бастырмасан, зурайгач бастыру авыр булыр. Минем сүземне тыңлаңыз!

Гарифә (ишек артыннан). Юкны сөйләмә дә, бирмим, бирмим!

Садыйк. Килен, килен! Уйлап кара, кызыңның теләве шул булгач, ни дип бирмим дисең? Ул сиңа бала түгелмени? Син аның рәхәт күрүен көнлисеңмени?

Гарифә. Бирмим! Бирмим дигәч бирмим!

Хәлил. Мин аптырадым. Мин әле алдым-бирдем булуына ышанмыйм! Бар да хатын-кыз сүзедер дим!

Гарифә. Анысы дөрест, дөрест. Әле тагы менә монда бер хатын килде. Ул Сәгыйтьтән ишеткән, ул да алдым-бирдем ясадылар, дигән.

Хәлил. Галия кая?

Гарифә (ишек артыннан). Күрше бүлмәдә.

Хәлил (барып ишекне кага.) Галия, Галия! (Галия ачмый.)

Гарифә. Без көне буе ялындык, ачмый!

Садыйк. Хәлил, кая мин барып карыйм. Син аңардан нәрсә сорамакчы буласың?

Хәлил. Әнә шул алдым-бирдем тугрысында.

Садыйк. Ярый, мин керим! Сез килен бикә берлә сөйләшеңез. Минемчә, эшне тиз бетерергә кирәк, ахырдан үкенерсең. (Килеп ишекне шакый.) Галия, Галия!

Галия (ишек артыннан). Нәрсә?

Садыйк. Бүлмәңә мине керт! Йомышым бар!

Галия. Бүтән кеше юкмы?

Садыйк. Үзем генә!

Галия ишекне ача, Садыйк керә, монда Гарифә чыга.

Хәлил. Аптырадым, әллә бирикме? Садыйк абзый безгә зарарга йөри торган кеше түгел. Ул да, бирү мәслихәт, ди. Тагы алдым-бирдемнәре дә булса?

Гарифә. Алдым-бирдемнәре түгел, җәһәннәмнәре булсын, мин бирмим! Минем андый сихерче хатыннарга килен була торган кызым юк!

Хәлил. Аддым-бирдеме булса, аны нишлисең?

Шул арада Әхмәди керә.

Гарифә. Әйтәм ләсә, аддым-бирдеме түгел, шайтаны булсын, мин бирмим!

Әхмәди. Ул ни дигән сүз! Кемгә бирергә телисез? Шул жуликкамы? Аңар кызымны түгел, мин этемне дә бирмәм. Аз гына соңгарак калдым, мин аңа кирәген бирә идем.

Хәлил. Аддым-бирдеме бар ди!

Әхмәди. Булсын, булсын! Бер түгел, йөз булсын!

Хәлил. Шәригать, ахрысы! Алар хәзер ирле-хатынлы!

Әхмәди. Шәригать! Ул нинди шәригать!

Гарифә. Ул нинди ул ата-анасыннан рөхсәтсез шәригать!

Әхмәди. Уйлап та карама! Бирмимез. Эш анда түгел, ул малайны ничек сабак укытырга кирәк!

Гарифә. Каһәр сукканны үтергәнче кыйнарга кирәк.

Хәлил. Сез юкны сөйләмәңез әле! Бик ерак китәсез, аддым-бирдемнәре бар ди!

Әхмәди. Син, абзый, анысын кайгыртма! Мин алдым-бирдемнәрен үзем карармын! (Гарифәгә.) Тугдык җиңги! Кичәге эшне син Сорурга багышла! Мин теге кешеләрне күрермен! Хатын-кыз арасында Сорур исемен чыгарырга кирәк!

Хәлил. Ничек Сорурга багышларга? Ул ни дигән сүз?

Гарифә. Анда синең эшең юк, хатын-кыз эшенә катышма! Әллә үземнең бердәнбер кызымның исемен сатыйммы?

Әхмәди. Шуннан яхшы юл юк!

Хәлил. Закир ни әйтер?

Әхмәди. Аерыр!

Гарифә. Аерса, әллә аңарга кыз табылмасмы?

Хәлил. Аның баласы бар ич!

Әхмәди. Булса.

Гарифә. Анасыз бала үсми диме? Сорур! Сорур!

Шул арада Садыйк килеп керә, Гарифә ишектән чыгып, ишекне яртылай ачып карап тора.

Әхмәди. Садыйк абзый, кичә бездә кызык эш булды.

Садыйк. Беләм, беләм!

Әхмәди. Юк, әле белмисең! Кичә Ибраһим Сорур килен янына килгән. Каравылчылар аз гына тотмаганнар.

Садыйк. Ул ни дигән сүз?!

Гарифә. Шулай шул, каһәр суккан, Сорур янына килгән! Ире бар өстенә зина кылып ята!

Садыйк. Сез ни сөйлисез?Әллә гакылдан яздыңызмы?

Әхмәди. Без бер дә гакылдан язмадык! Кичә Ибраһим Сорур килен янына килгән. Без аны күрдек, аз гына тотмадык!

Садыйк. Ничек ул, алай булгач, Галия берлә алдым-бирдем ясаган?

Гарифә. Ясамаган! Ясамаган! Сорур янына килгән. Минем кызымның атын сатма!

Садыйк (Хәлилгә карап). Бу нинди сүз бу! Син дә шуны сөйлисенме?

Хәлил. Мин белмим, аптырадым!

Әхмәди. Мин үзем күзем берлә күрдем, Сорур берлә икәү иделәр.

Гарифә (кычкыра). Башкалар да күргәннәр. Сорур килен янына килгән, алдым-бирдем юк!

Садыйк. Мин әйтәм, бар! Мин хәзер Галия яныннан чыктым. Ибраһим аның янына килгән! Алар алдым-бирдем ясаганнар. Сез ни чикле гөнаһсыз кешегә сылтарга теләсәңез дә, хәзер булмый, эш беткән! Тизрәк туй ясарга кирәк.

Гарифә. Менә Закир кайтсын да, Сорурны аерырмыз да, үзләре теләгәнчә туй ясарлар.

Садыйк (Гарифәгә). Ул уен сүз түгел, килен бикә, сөйләгәнчә, элгәре уйларга кирәк! (Хәлилгә карап.) Боларның уйлаган эшләрен мин аңладым. Ләкин ул була торган эш түгел! Галия үз сүзендә тимер кебек. Менә алдым-бирдем язулары!

Барысы да Садыйк янына киләләр. Садыйк Хәлилгә бирә. Хәлил Әхмәдигә бирә. Әхмәди укый. Тыңлап торалар.

Әхмәди. Булсын! Булсын! Без мондый гына язуларны күргән! Ул Сорур янына килгән, без шуны беләбез!

Садыйк. Сез әллә гакылдан яздыңызмы? Сез ничек кеше өстенә тел сөйлисез! Сез аның берлә нишләмәкче буласыз? Әллә бу кәгазь хәзер сезнең кулга кергәч эш бетте дип белдеңезме? Ибраһимда Галиянең үз кулы берлә язган язу бар, тагы никадәр шаһитлары бар! Хәзер монда арлы-бирле борылырлык калмаган! Тотамыз да туй итәмез! (Хәлилгә.) Хәлил! Йомшап торма, эшне озакка калдырырга ярамый.

Гарифә. Юк! Юк! Минем андый хәерчегә бирә торган кызым юк!

Әхмәди (Садыйкка). Ул үзенең сөйгәне Сорур берлә теләсә нишләр. Безнең анда эшемез юк!

Садыйк. Мин сезнең берлә уйнап сөйләмим! Сез мине мыскыл итәсез. Карт көнемдә ялган шаһитка йөртмәкче буласызмыни? Минем сезнең өчен ялганлар хәлем юк!

Хәлил (Әхмәди берлә Гарифәгә карап). Садыйк абзый сүзе дөрест! Сез шәригатьне дә аяк астына басып, әллә ниләр кылмакчы буласыз!

Гарифә. Анда синең эшең юк, Ибраһим Сорур янына килгән!

Әхмәди. Ул эш бетте. Аның тугрысында сөйләргә дә юк. (Садыйкка.) Менә син, Садыйк абзый, безнең Шакировлар фамилиясенең чисен югалтасың килмәсә, Ибраһимны «Сорур иде» дияргә күндер.

Садыйк. Мин, алтмышка кадәр яшем җитеп, андый начарлык эшләгәнем юк иде, хәзер чәчем агаргач кына ул эшкә тотынмам, юкны уйламаңыз, булмый торган эш берлә башыңызны ватмаңыз! Галия берлә Ибраһимны аера алмыйсыз!

Әхмәди. Анысын без үзебез беләбез.

Садыйк. Хәлил, син бу тилеләр сүзенә карама! Вакыты үтмәс борын туй итик!

Гарифә. Кызың булса, ит!

Хәлил. Мин аптырадым, мин белмим!

Садыйк. Караңыз, алай булса, үкенерсез дә, вакыты үткән булыр! (Чыгып китә.)

Әхмәди. Үкенсәк, сиңа үпкәләмәмез.

Хәлил. Соң сез шулай булдырып булыр дип уйлыйсызмы?

Әхмәди. Син безгә генә юл бир! Менә күрерсең!

Гарифә. Син хатыннар эшенә генә катышма!

Хәлил. Мин белмим, мин аптырадым! (Чыгып китә.)

Әхмәди (Гарифәгә). Мин, Тугдык җиңги, становойны чакырырга җибәрдем. Аңардан теге хәерчедә тентү ясаттырып, алдым-бирдем язуын алдырам. Үзен төрмәгә яптырам дип куркытам! Бер дә булмаса, яптырам да!

Гарифә. Шаһитлары бар!

Әхмәди. Шаһитлар! Шаһитны теләсәң кайвакыт үз ягыңа аударып була! Сез хатын-кыз арасында Сорур эшен җайлаңыз. Аннан күп уйлап тормаенча, Галияне бирергә кирәк. Тимерне кызуында сугарга кирәк, диләр. Вәлиевләр күптән сорыйлар. Андый-мондый тавыш-тын чыкканчы эшне бетерергә кирәк. Ә, туктаңыз әле! Мин Фәйзулланы чакыртыйм әле. (Чыгып китә.)

Гарифә (акыртын гына Галия бүлмәсенең тишегеннән карый). Чыгып киткәндер, ахры, уф Алла! Дөнья булгач нинди эшләргә очрыйсың. Сорур өстенә тел сөйләргә кирәк. Ибраһимны төрмәгә яптырырга кирәк. Фәйзуллаларны, Исмәгыйльләрне ялган шаһит ясатырга кирәк. Балаңның рәхәте өчен беркемне дә кызганмыйсың шул! Монда безне гаепләргә дә юк! Ибраһим да дуңгыз, бөтен эшне бозды, ул булмаса, берни булмый иде. Менә

без шуның аркасында җилкәмезгә әллә никадәр гөнаһ йөкләргә кирәк. Алла ярлыкар әле, Алла гафур, рәхим! Йа Рабби, үзең ярлыка! Шул эшләр тын гына бетсә, Хуҗа Баһаветдин рухына җиде ният бирермен. Сәхилә әбигә сарфинкә күлмәгемне бирермен. Иа Рабби, үзең ярдәмче бул!

Әхмәди килеп керә.

Әхмәди. Хәзер менә Фәйзулла килә, кая әле, Тугдык җиңги, монда бер кадак чәй, бер казакилек чыгар әле. Аннан зәкят кенәгәсен чыгар! (Гарифә чыгып китә.) Уф, эштән чыгып беттем. (Сәгатенә карап.) Нишләп боларның берсе дә килми? Тукта әле! (Бумажнигын ала да акчасын саный.) Фәйзуллага егерме бишне бирергә кирәк. Становойның күпме бирәсе бар икән? 250 сумнар чамасы бугай. Аны да зәкяткә язарга кирәк тә, үзенә йөзне бирергә кирәк. Исмәгыйленә бер өч йөзсез булмас! Габдулласына биш йөз сумны хәзерлә дә тор! Зәкят күп чыга!

Шул арада бишмәттән, төлке бүректән Фәйзулла килеп керә.

Әхмәди. Әйдә, Фәйзулла, утыр. Нихәл, Фәйзулла, синнән без бу эшне көтмәгән идек. Синең этиең безнең этиләр хезмәтендә гомерен үткәргән иде, безнең этиләрдән тамагын туйдырып торган иде. Карт гомеренә кадәре этиең мәрхүмнән бер зарар да күрмәгән идек. Менә сине хезмәткә алган идек, синең дә бала-чагаң безнең тәрбиягә кергән иде. Син безгә шул хезмәтемезгә каршы, сезнең бөтен нәселеңезне туйдырып торуымызга каршы әллә нинди жуликлар сүзенә карап йөрисең!

Фәйзулла бүреген бер баса, бер төшерә. Шул арада Гарифә чәй, казакилек алып керә.

Әхмәди (һаман сүзендә дәвам итеп). Синнән бу эшне көтмәгән идек. Абзый да, мин дә сине үзебезчә якын күреп базар йөртә башлармыз дип тора идек! Син нишләдең?

Фәйзулла. Мин, Әхмәди абзый, белми дә калдым, йокы берлә аңламадым да! Ахырдан гына белдем!

Әхмәди. Алай булгач, син тәүбә кылдың. Әле без ул эшне судка бирмәкче буламыз. Менә син ул эштән кайтсаң, этисе дә бездә хезмәт иткән иде дип, каддырырмыз, дидем.

Фәйзулла. Мин, Әхмәди абзый, валлаһи, белмәенчә килдем.

Әхмәди. Ярар, хәерле булсын, алай булса, менә сине судка бирмәмез, ләкин син мулла-фәлән сораса, Ибраһим берлә кем иде дисә, Сорур иде диген!

Фәйзулла (куркып). Сорур түгел иде! Хәлил абзый кызы иде.

Гарифә. Анысын синнән сорамыйлар.

Әхмәди. Юк, монда шулай итмәенчә ярамый, югыйсә синең дә эшең судка китә!

Фәйзулла (башларын кашый). Ярый, алай булса.

Әхмәди (чәйне, казакилекне бирә. Һәм кесәсеннән 25 тәнкә чыгарып бирә). Менә шуларны ал! Әгәр сүзне тыңласаң, үзеңне базар йөртә башлармыз.

Фәйзулла (барын да ала да). Рәхмәт, Әхмәди абзый, алай булса да, Ибраһим берлә Сорур җиңги түгел иде, Хәлил абзый кызы иде!

Гарифә. Анысында синең эшең юк, син менә, Сорур иде, диген!

Фәйзулла (башын кашый). Рәхмәт, Алла риза булсын! (Чыгып китә.)

Әхмәди (Гарифәнең кулыннан кенәгәне алып язарга тотына.) «Алла ризасы өчен зәкяттән бирелде Фәйзуллага 25 сум акча, бер кадак чәй — өч сум, сигез аршин шведски — 12 сум, мәҗмугы — 40 сум». (Гарифәгә.) Тугдык җиңги, тагын шундагы зур кенәгәне дә китер әле. Становой нишләп килми? (Гарифә чыгып китә.) Ни Исмәгыйль килми, ни Габдулласы! Нишлиләр?

Бер егет килеп керә.

Егет. Абзый, Исмәгыйль дә, Габдулла да эшемез бар, килә алмыйбыз, диделәр.

Әхмәди. Ә! Алай икән... Ярар, карармыз, бар, чык. (Егет чыга. Әхмәди ялгыз гына.) Ни кылынган булалар, этләр, өйрәтермен мин сезне, этне симертергә ярамый, хуҗасын тешли, диләр. Дөрест шул! Становой берлә монысын яптырсак, шөрепләре йомшарыр әле! (Шул арада Гарифә кенәгә күтәреп керә. Әхмәди тиз генә алып актарырга тотына.) Әхмәтҗановлар, Зариф мулла, Фәхри бабай, писарь Иван Иваныч, тирмәнче Федор. Ә монда икән. Становой — 382 сум. Шактый гына, тагы йөз сум бирсәк йитәр.

Гарифә чыгып китә. Шул арада становой килеп керә.

Әхмәди (каршы алып). Исәнме, Михаил Василич!

Становой. Исәнме, Әхмәд Мөхәммәдич!

Әхмәди. Менә, Михаил Василич, нинди йомыш. (Кенәгәне күрсәтеп.) Мәкәрҗә җыенына акча кирәк иде.

Становой (кычкырып). Акча юк иде шул, Әхмәд Мөхәммәдич.

Әхмәди. Алай икән, акча кирәк иде шул! Алай булса, ярар, ул калып торсын, әле безнең монда бер зур эш чыкты. Безнең Ибраһим приказчиклар арасында прокламацияләр, кәгазьләр тарата, становойларны сүгәдер, ди,

шуңарда тентү ясарга кирәк иде. Үзең, алмасаң да, куркытырга кирәк иде, Моннан элек, сүз тынлап, Закир кияүне дә куркытып йибәргән идеңез. Бусында да бер хезмәт итеңезче!

Становой. Ым-м, алай икән! Минем шул, Әхмәд Мөхәммәдич, бүген эшем бар иде, мин Василий Иванычларга барыйм дигән идем, монда Мөхәммәдшада ат бар, шуны алырга акча сорыйм дигән идем.

Әхмәди. Акчаны үзем бирәм, күпме кирәк?

Становой. Ике йөз.

Әхмәди. Бер йөз җитмимени?

Становой. Юк.

Әхмәди. Ярый. (Акчасын алып санап.) Мә! Алай булгач, йомыш тагы бар. Ибраһимда табылган язуларның барысын да монда безгә китерергә, анда безнең кирәкле язулар бар, кирәкмәсен мин кайтарып бирермен.

Становой. Аңлыйм, аңлыйм.

Әхмәди. Алай булса, хәзер үк.

Становой. Хәзер үк. Мин урядникка гына әйтим дә, хәзер барамыз.

Әхмәди. Күбрәк кеше барыңыз, малайны куркыта төшеңез. Ул борынын бик күтәргән!

Становой. Ярый, ярый, рәхмәт, хушыңыз!

Әхмәди. Туктаңыз, мин дә хәзер чыгам. (Үзе, каләм алып, зәкят кенәгәсенә яза.) Вә көнне Аллаһ ризасы өчен 582 сум бер гарипкә зәкяттән бирелде. (Язып куеп.) Ярый, чыктык. (Чыгалар.)

Пәрдә төшә.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘНЕҢ ИКЕНЧЕ КҮРЕНЕШЕ

Әхмәдинең өе. Әхмәди ялгыз гына.

Әхмәди. Нишләп бу бик озак тора? Кайтырга вакыт. Малайның котын алгандыр ахрысы. (Тәрәзәгә карап.) Ә, әнә килде, шатлык хәбәр берлә булсын. Ала алган гына булса ярар иде.

Шул арада становой килеп керә.

Әхмәди. Бик озак тордыңыз! Эш бик күп булгандыр ахрысы!

Становой. Бик озак эзләдем. (Кулындагы төргәген күрсәтеп.) Менә барсын да сезгә алып килдем.

Әхмәди (кулыннан ала, өстәл янына утыралар. Әхмәди кәгазьләрне актарырга тотына). Бусы «Әмин тәзәк», монысын алмаенча да ярый иде. Бусы «Мөһер шәриф», ым-мм... Бусы нәрсә? Ә, бусы, «Сөбател-гаҗизин» икән! Язулары Юкмыни?

Становой. Бар, бар. Бары да шунда, мин анда бернәрсә дә калдырмадым.

Әхмәди (актарып). Менә шул түгелме? (Укырга тотына.) «Мин тәнем сәламәт, гакылым камил улдыгы хәлдә Аллаһе Тәгаләнең ярдәме берлә шул васыятьнамәне яздым...» Бу да түгел. Әллә бусымы? (Укырга тотына.) «Мин Уфа губернасы, Уфа өязе, Кушар авылының Мөхәммәд Сафа Мөхөммәджан угылы үземнең өйдә туган атны саттым...» Бу да түгел! Ә!.. (Тагы актара.) Юк! Юк! (Бер кәгазьне алып) Чү, бу нәрсә? «Мең дә сикез йөз дә сиксән тукызынчы елда бән кем Уфа өязенең Сатыш авылының Фәхретдин Хәйретдин угылы үземнең умарта аланымны 35 баш умартасы илә Габделсәмид Шакировка саттым...» Бу да түгел!

Становой. Әнә тегендә әллә нинди яңа китаплар бар.

Әхмәди (актара. Китапларны алып-алып куя). Юк, түгел! Ым-м-м... Каһәр суккан, яшергән. Мин икенче юл берлә дә алырмын.

Становой. Юкмыни? Мин анда бер язу да калдырмадым. Аннан соң үзеннән сорадым, юк, диде!

Әхмәди. Менә бу язуларны алмаганда да ярый иде. Мин боларны алырга кушмаган идем.

Становой. Мин бит татарча танымыйм. Мин берсен дә калдырмадым.

Әхмәди. Юк, моннан файда булмады. Кара әле, Михаил Василич! Син аны арестовайт итәм дип куркытмадыңмыни?

Становой. Әйттем. Арестовайт ит, ди!

Әхмәди. Ул кәгазьләр бик кирәк иде. Ничек алырга кирәк сон?

Становой. Аңда булса, мин калдырмый идем инде, анда юк.

Әхмәди. Кирәк булса, арестовайт итәрлек итебрәк син исправникка рапорт яз әле!

Становой. Ярый, ярый, Әхмәд Мөхәммәдич! Хәзергә, алай булса, башка эш юк?

Әхмәди. Юк, рәхмәт! Яптырырга уйласак, мин сезне чакыртырмын!

Становой. Ярый, ярый! (Үзе чыгып китә.)

Гарифә (килеп керә). Алып кайтканмы?

Әхмәди. Юк!

Гарифә. «Алдым-бирдем» дә юкмы?

Әхмәди. Юк!

Гарифә. Хатлары да юкмы?

Әхмәди. Берсе дә юк!

Гарифә. Акча әрәм генә булды. Каһәр суккан! Акчаны кайтармадымы?

Әхмәди. Син, Тугдык җиңги, әкият сөйләмә әле! Акча дисең! Акча кыйбатмы, сүз итү кыйбатмы?

Гарифә. Анысы шулай да, акчасы да кызганыч шул.

Әхмәди. Икенче план кормаенча ярамый!

Гарифә. Нишләмәкче буласың?

Әхмәди. Нишләсәң дә аңарда ул язуны калдырырга ярамый. Акча биреп сатып булса да алырга кирәк!

Гарифә. Акча биреп, шул дуңгызга акча биреп, үз язуымызны сатып алмакчы буласынмы?

Әхмәди. Бирсә, бик алырсың да, бирерме әле.

Гарифә. Шул алдым-бирдем язуын акча берлә сатып алмакчы буласыңмы! Ул нәрсәгә кирәк, ул бит бездә бар.

Әхмәди. Аның берсе генә бездә бар, тегесе берлә ул туй вакытында туеңны боза ала!

Гарифә. Ничек боза?

Әхмәди. Муллаларга Галия минем хатыным дип әйтә дә, шуның берлә муллалар никях укымыйлар.

Гарифә. Муллалар шул малайның сүзенә ышанып хәзерләгән ашны бозарлармы?

Әхмәди. Ие!

Гарифә. Алай булгач, аларга ник һәр елны әллә никадәр зәкят бирәсез, мин, алай булгач, ул бирәннәрне ай саен нишләп җыеп ашатам?!

Әхмәди. Ул икенче эш!

Гарифә. Юк, түгел! Түгел! Ул ни дигән сүз, имеш!

Үзеңнең хезмәтчеңнән үзеңнең кызыңның язуын акчага сатып ал, имеш!

Әхмәди. Шулай булмаганда, Ибраһимга бирәбез шул!

Гарифә. Ул тагы ни дигән сүз?

Әхмәди. Акча берлә алдым-бирдем кәгазен сатып алырга риза булмыйсың ич!

Гарифә. Аңардан башка ник булмый ул? Мин шунысына гына ышанмыйм!

Хәлил килеп керә.

Хәлил. Нишлисез?

Әхмәди. Ибраһимны акча берлә ризаландырмакчы буламыз.

Хәлил. Становой нишләп йөри иде?

Әхмәди. Ибраһимнарда тентү ясаган да, кәгазьләрен күрсәтергә монда китерде!

Хәлил. Тентү ясарга син куштыңмыни?

Әхмәди. Юк, үзе ясаган!

Хәлил. Шулай да бернәрсә дә тапмаган! Аның хурлыгын кая итәрмез? Шакировлар донос ясап үзләренең энеләрендә тентү ясатканнар дигән сүзне ничек ишетермез?

Гарифә. Тапты сүз! Аның шикелле малайларда тентү ясауга бик исләре китәр инде.

Хәлил. Инде тагы акча берлә сатып алмакчы буласызмыни? Бирмәсә, нишлимез?

Әхмәди. Теләсәңез нишләңез, кызыңызны кызганмасаңыз, теләсәңез нишләнез! Мин Шакировлар фамилиясенең чисен саклар өчен генә тырышам.

Хәлил. Мин тагы әллә Садыйк абзый сүзе дөрестме дим!

Гарифә. Тагы юк сүз сөйләргә тотынды. Әйтәм ләсә, Садыйк абзыең түгел, атасы әйтсә дә булмый! Мең тәңкәгә дә булмый!

Хәлил. Мин сезнең булдыра алуыңызга ышанмый башладым.

Гарифә. Син үзең шул эштә катышып йөрергә кирәк. Син читкә качып торасың!

Хәлил. Юк инде, мин становойлар берлә тентүләр ясап йөри алмыйм!

Әхмәди. Менә монысы тентү түгел, акча берлә ризаландырырга телимез, монысы ничек?

Хәлил. Караңыз, мин белмим! Минем башым каткан. (Чыга.)

Гарифә. Юк, юк! Аның сүзенә карарга ярамый.Тизрәк тотарга кирәк? Каһәр суксын, килгән каза икән, акча китсә дә, ул кәгазьне алырга кирәк!

Әхмәди. Анарга ышанырга ярамый! Анысын да эшләргә кирәк, башкасын да. (Тәрәзә ачып.) Мөхәммәтҗан! Тегеләр килдеме?

Мөхәммәтҗан (тыштан). Килде.

Әхмәди. Керсеннәр!

Шул арада өч кеше килеп керә, Гарифә чыгып китә.

Кешеләр. Әссәламе галәйкем!

Әхмәди. Вәгаләйкем әссәлам!

Кешеләр. Исәнме, бай. Йә, бер дога кылыйк. (Дога кылалар.)

Әхмәди. Менә мин сезне бер зур йомыш берлә чакырдым. Менә безнең энемез булса да, бездән әллә никадәр хезмәт күрсә дә, Ибраһим безнең килен Сорур берлә йөри башлаган. Хәзер инде Сорур киленнең аты-чабы да илгә чыккан. Билгеле, без, Шакировлар, үземезнең йортымызда андый киленне тота алмыймыз.

Бер кеше. Билгеле.

Әхмәди. Менә Ибраһимны шуның өчен бераз өйрәтергә кирәк иде.

Кешеләр. Була! Була!

Әхмәди. Менә шуны сез яхшы гына эшләсәңез, үзеңезгә дә саваб булыр иде, шәригать бит зина кылып йөрергә кушмаган.

Кешеләр. Шулай! Шулай!

Әхмәди (кесәсеннән чыгарып). Менә бусы сезгә азрак башны җылытырга. Ахырдан тагы бирермен.

Кешеләр. Бай, безгә зәкяттән берәр кадак чәй булмасмы дигән идек!

Әхмәди. Ярый, ярый! Мин алай булса алып керим әле. (Үзе чыгып китә.)

Кешеләрнең берсе. Ничек ялганлый. Сорур килен, ди. Без кем икәнен белмимез инде.

Берсе. Шаулама! Безгә килене булды ни, кызы булды ни!

Берсе. Анысы алаен алай да, Ибраһимны кыйнарга мин риза түгел.

Берсе. Сиңа соң кем кыйнарга әйткәне бар әле?

Тегесе. Әнә кыйнарга куша бит!

Берсе. Син яшьрәк әле. Ярый, диген, әллә артыннан йөрерме, әллә, кыйнамадылар дип судка бирерме!

Шул арада Әхмәди бер кадак чәй күтәреп керә. Барысына да бирә.

Тегеләрнең берсе. Рәхмәт, Алла изге дәүләт бирсен!

Берсе. Алай булса, аны бераз караштырыйк әле! Кабыргаларын саныйк әле!

Әхмәди. Бер хезмәт итеңез әле. Буш булмассыз! (Чыгалар.)

Шул арада бер егет бик күп кәгазьләр, гәзитәләр, хатлар, телеграмнар алып керә.

Әхмәди (кәгазьләрне карарга тотына. Бер хатны алып.) Ым-м... Вәлиевләр хаты! Абзый! Абзый! Тугдык җиңги! Тугдык җиңги! Әллә үлделәрме! (Гарифә килеп керә.) Вәлиевләрдән хат. Абзый кая?

Гарифә. Ул йоклый, җә, укы, аңарга ахырдан әйтермез.

Әхмәди (ертып укый башлый). «Сезгә, гыйззәтле вә хөрмәтле Хәлил абзыйга һәм Әхмәдигә барча җәмәгатьләреңез берлә бик күп догалар үтенеп, сәлам.. Үземездән хәл-әхвәл сорасаңыз, әлхәмдүлиллаһ, сәламәтләрмез. Егерменче майда язган хатыңызны алып бик шат булган идек, алтынчы июньдә телеграмыңызны алып мәфһүменә төшендек. Безне кешегә санавыңызга бик рәхмәт! Мәһәр хакында сез ничек теләсәңез, шулай булыр. Иншалла, аның өчен бозылышмамыз. Туйны Мәкәрҗәгә кадәре ясасаңыз, бик яхшы булыр иде. Кияү кыз катыннан гына Мәкәрҗәгә барыр иде. Кодагыеңыз килен бикәгә дип бүләкләр җибәрде, кечкенә булса да, олуг итеп ала күреңез!

Хәерле гомерләреңезне теләп, язгучы кодаңыз Әхмәдсәгыйр Вәлиев.

Үтенәмез туйның кайчанлыгы хакында телеграм вә хат берлә җавап бирүеңезне».

Гарифә. Йа Рабби, үзең хәерле кыл!

Әхмәди. Син әле, Тугдык җиңги, эш бетте дип беләсең. Әле эшнең иң начары башланды гына, аларга вәгъдә кылынган, Ибраһимга кыз бирелгән! Бер кызны ике бирергә кирәк, беләмсең шуны! (Телеграмны алып.) Монысы каян? Казаннан, ә, Закирдандыр. (Ачып укый.) Ә, Закир кайтам дигән! Менә хәзер бу боткадан чык инде. Инде Закиры да кайта. Анысы нишләп кайта?

Ым-м-м... ни булса да, теге язуны алмаенча ярамый. Бирмәс, каһәр суккан, бирмәс!

Гарифә. Тагы ни кирәк инде. Хат килде ич, риза булганнар. Туй гына ясыймыз, Аллаһе Тәгалә изге сәгатьтә кылсын!

Әхмәди. Алдым-бирдем? Алдым-бирдемне бетермичә берни эшли алмыймыз. Ым-м-м... Бар әле, Сорурны чакыр әле! Ым-м... син мин сөйләгәндә аның алдында миңа каршы сөйләмә! (Гарифә чыгып китә.)

Әхмәди. Монысын шулай куркытып, язуны алдырып булмасмы?

Гарифә берлә Сорур керәләр.

Әхмәди. Менә, Сорур килен, эш нидә. Закирдан телеграм бар, ул бүген-иртәгә кайта. Синең эшең дә бүген-иртәгә бетәргә кирәк. Шуның өчен, сине кызганганнан, сиңа үзеңне алып калырга мин бер юл таптым. Әгәр чынлап аерыласың килмәсә, син хәзер шул эшне эшләргә тиеш.

Сорур. Нинди эш?

Әхмәди. Син Ибраһимдагы алдым-бирдем кәгазьләрен алып китерсәң, без сине аертмыймыз.

Сорур. Мин аны ничек алыйм?

Әхмәди. Аерылмаска теләсәң, юлын табарсың. Ибраһим синең энең, Мәрфуга җиңги синең тутаң!

Сорур (еглап). Минем ни гаебем бар? Ник юк эшләргә катыштырасыз? Ничек минем баламны кызганмыйсыз?

Әхмәди. Анысы икенче сүз. Син, аерыласың килмәсә, теләсәң каян шул язуны алып китер. Булмаса, безгә үпкәләмә! Мин шуны әйтергә чакырдым.

Сорур (еглап, Гарифәгә). Әнкәй, ник мине — гөнаһсыз кешене еглатасыз, ник гөнаһсыз баланы анасыз калдырасыз?

Гарифә. Миңа үпкәләмә, язмышыңа үпкәлә! Әле тагы сине аерабыз дигән кеше юк. Шул язуны китерсәң, син элгәреге Сорур булып каласың!

Сорур. Мин аны каян алыйм?

Әхмәди. Менә тапты сүз. Ул язу синең энең Ибраһимда яисә синең тутаң Мәрфугада. Әгәр аерыласың килмәсә, бие дә ал, безнең анда эшемез юк. Ибраһимны яхшы кеше дисез ич, ул менә хәзер сине аертмас өчен бирергә тиеш! (Сәгатенә карап.) Менә сиңа, Сорур, бер сәгать вакыт, күп уйлап тормаенча Ибраһимнан алып кил! Булмаса, әйберләреңне җыештыр. Ярый, бар! (Сорур еглый-еглый чыгып китә.) Бусы да булмаса нишлимез?

Гарифә. Ник булмасын, барыбер Вәлиевләргә бирәмез.

Әхмәди. Һаман син, Тугдык җиңги, әле бездә шәригать бар икәнен, закон бар икәнен белмисең! Галия хәзер Ибраһим хатыны хисаплана, аны ул аермаенча икенче кешегә биреп булмый. Шуның өчен төрле юллар берлә без аларның алдым-бирдемнәрен бетерергә тырышамыз. (Хәлил килеп керә.) Менә Вәлиевләрдән хат килгән, җавап бирергә кирәк.

Хәлил (хатны укый. Укып бетергәч). Ым-м... Сез аларга телеграм биргән идеңезмени? Аддым-бирдемне нишлимез?

Гарифә. Син йөдәдең шул алдым-бирдем берлә.

Хәлил. Ярар, анысы алай да булсын. Галия нишли?

Гарифә. Ата-анасыннан узып Галия нишләсен!

Әхмәди. Ул эшне без үземез карыймыз.

Хәлил. Мин Галиянең ризалыгыннан башка бер сүз әйтә алмыйм! Әхмәтҗанны Сәлим хаҗига үзеннән сорамыйча кызын биргән дип, никадәр көлеп, үземез шулай итикмени?

Әхмәди. Монда Сәлим хаҗи юк. Болар кыз берлә егет!

Шул арада Садыйк килеп керә.

Садыйк (ачуланып сөйли). Исәнмесез? Сезгә килмәскә дә сүз биргән идем, ләкин эш бик зур булганга килмәенчә чыдый алмадым. Сез әйтеңез әле, сез нишлисез? Сезнең кечкенә генә инсафыңыз бармы, сез әллә Шакировларның чисен сакларга дип бөтен чисеңезне саттыңызмы?

Хәлил. Ни булган?!

Садыйк. Ни булганын син белергә тиеш. Миңа хәзер урамда Сорур очрады, еглый-еглый Мәрфуга җиңгиләргә таба бара. Ник еглыйсың дип сорадым. Әхмәди абзый берлә әнкәй: Ибраһим берлә Галиянең алдым-бирдемнәрен бер сәгать эчендә китермәсәң, иреңнән аертамыз, әйберләреңне җыештыр, диделәр, ди. Ул ни дигән сүз, бу нинди оятсызлык?! Аның ни гаебе бар?

Гарифә (ишек артыннан). Минем кызым Ибраһимны сөйми, Сорур Ибраһимны сөя! Безнең аларда эшемез дә юк! Без кызымызны үземез теләгән кешегә бирәмез!

Садыйк. Ул әкиятне мин күптән ишеткән инде! (Хәлилгә.) Син миңа шуны гына әйт! Син шул гөнаһсыз хатынны, шуның баласын анасыз калдырып, шул хатынга ялган ялалар ябып, кызыңны әллә кемнәргә бирә алам дип беләсеңме? Бирәсең дә икән, кызым рәхәт күрә дип уйлыймсыңмы? Әллә кызыңны, Салих хәзрәт кебек, сөйгәне өчен җәза кылмакчы буласыңмы?

Гарифә. Минем кызым сөйми!

Садыйк. Мин синең берлә сөйләшмим. Минем синдә эшем дә бик аз, безнең сүзгә катышма!

Хәлил. Мин бер эш эшләгәнем юк, мин бернәрсә белмим!

Садыйк. Тирә-янында пожарны күреп сүндермәгән кешене хөкемгә бирәләр, ут салучы берлә бер дәрәҗәдә хөкем итеп, төрмәгә ябалар. Син хәзер белмәгән булып, (Әхмәди берлә Гарифәгә төртеп күрсәтеп.) боларга дөньядагы кабахәтлекләрне кылырга ирек бирәсең. Ярый, Сорур хәзер Ибраһимнан язуны да алып кайтсын. Мин, Сорурның күз яшен күрсә, Ибраһим чыдый алмас дип уйлыйм. Шул язу берлә эш беттеме? Галия нишли?

Гарифә. Ибраһим бирерме? Ул вакытта тизрәк туй итәмез.

Хәлил. Менә минем актык сүзем: мин, Галия үзе риза булмаса, Вәлиевләргә бирмим!

Гарифә. Ата-анасы биргән йиргә Галия ник риза булмасын?

Садыйк. Галия риза булырлык булса, төнлә берлә кешеләр чакыртып, Ибраһим белән алдым-бирдем ясар идеме, юкмы? Галиянең шул эше Галиянең Ибраһимнан бүтәнгә риза булмавын белдерә түгелме?

Әхмәди. Садыйк абзый, син бөтенләй юкны сөйлисең, элгәре, Галия алдым-бирдем ясамаган, икенче, була икән — яшьлек берлә булган.

Гарифә. Син безнең эшемезгә катышып йөрмә! Синең балаң түгел, Галия үз баламыз, теләсәк, утка ташлармыз, теләсәк — суга, ишеттеңме? Ибраһимга сатылдыңмы?

Садыйк. Рәхмәт, килен бикә, хөрмәтеңә! Мин моңынча мондый сүз ишеткәнем юк иде. Рәхмәт, хушыңыз, сезнең үзеңезнең гакылыңыз шулкадәр күп булгач, мин монда артык икәнмен! (Чыгып китә.)

Хәлил (Гарифәгә). Әти кебек агамызны мыскыл итәсең, артык ирек алдың.

Гарифә. Юкны сөйләп лыгырдап йөрмәсен!

Әхмәди. Карт башы берлә юк эш артыннан йөрмәсен!

Ишек ачыла. Сорур күренә. Аннан соң кәгазь күрсәтә. Әхмәди барып бик тиз кәгазьне алып килә.

Гарифә. Алдым-бирдем?

Әхмәди. Шул.

Гарифә. Әлхәмдүлиллаһ, әлхәмдүлиллаһ, Аллага шөкер, котылдым.

Хәлил (акыртын гына). Бир әле... (Бик озак карап тора.)

Гарифә. Котыддык котылдык!

Әхмәди (Хәлилгә). Йә, хәзер нишлимез?

Гарифә. Телеграм бирәмез, телеграм!

Хәлил. Кая телеграм бирәсең?

Гарифә. Вәлиевләргә.

Хәлил. Мин Галиянең ризалыгыннан башка риза түгел!

Гарифә. Галия риза, Галия риза! Минем кызым ата-анасы сүзеннән чыкмый. Менә алып керәм.

Гарифә берлә Әхмәди Галияне алырга чыгып китәләр.

Хәлил. Бу кадәр күз яшьләре түктереп ясалган туйда бәрәкәт булыр микән? Белмим, белмим, Аллага тапшырдым.

Акыртын гына Галия, Гарифә, Әхмәди керәләр. Утырышалар.

Галия утырмый.

Гарифә. Кызым, менә монда сине көтеп торамыз, без барымыз да синең рәхәтең өчен бөтен җанымызны фида кылырга риза! Менә сине Вәлиевләргә сорыйлар. Әтиең дә, мин дә, Әхмәди абыең да бик риза! Актык җавапны язганчы синнән сорыйк дидек. Карт көнемездә (Еглаган тавыш берлә.) сүземезне кайтарма! Без биргән йиргә син риза бул!

Сорур, ишекне ачып, Галиягә хат күрсәтә. Галия күрми. Сорур йөткерә, Галия күрми.

Галия. Мин хәзер Ибраһим хатыны! Сез шуны әллә кайчан беләсез, нигә мине газаплап йөртәсез? Ник мине каравыллап тотасыз? Мин бер иргә киткән инде — икенчегә китә алмыйм!

Әхмәди. Әгәр син Ибраһим хатыны булмасаң, Ибраһим сине аласы килмәсә, ул вакытта риза булыр идеңме?

Галия. Булыр идем. Ләкин ул була торган эш түгел. Без икемез дә бер-беремездән аерылмас өчен җанымызны корбан кылырга риза!

Әхмәди. Бәлки, син шулайдыр... (Сорур бик йөткерә, хатны күрсәтә, Галия һаман анда карамый.) Ләкин Ибраһим сине бик очсызга хисаплый икән! Ибраһим синең үз кулың берлә язган алдым-бирдем язуыңны безгә биш йөз сумга сатты.

Галия. Ялган, ялган! (Сорур йөткерә. Язу күрсәтә. Галия күрми.)

Әхмәди. Ялган булса, менә кара! (Кесәсеннән чыгарып, язуны бирә.)

Галия (карап, еглаган тавыш берлә). Ибраһим мине саткан! Ибраһим мине биш йөз тәңкәгә саткан! Ибраһиммы? Юк, юк! Ялган! Ибраһим мине саткан! (Кычкырып еглап, «Ибраһим!», «Ибраһим!» дип егыла.)

Пәрдә тешә.

ДҮРТЕНЧЕ ПӘРДӘ

Хәлил байнын өе, зал. Туй мәҗлесе хәзерләнгән. Әхмәди, Гарифә.

Әхмәди. Тегене куркытып качырдык. Бүген бөтенләй өйдә юк. Казангамы киткән. Галия нишли?

Гарифә. Белмим, нишләр. Бармыйм, бармыйм, ди. Алла сакласын, туйны белсә, хәзрәтләргә бармыйм дип чыгып әйтер.

Әхмәди. Шуның өчен туйны бу өйгә хәзерләдек. Сез анда хатыннар берлә аңа ничек тә монда никях барлыгын белдермәңез. Аның соңында ахырдан акрынлап кына әйтермез. Каһәр суккан кияве дә бүген үк керергә булды.

Гарифә. Теге язудан соң Ибраһимнан тәмам күңеле кайткан кебек күренгән иде, өмете бер дә юк иде, хәзер тагы әллә нишләде.

Әхмәди. Тагы хат алгандыр, тагы араларында сүз йөри башлагандыр. Сез дә шуны да карый алмыйсыз. Ничек бер кызны өч хатын саклый алмыйсыз?

Гарифә. Нишлик инде. Тышка ялгыз чыгармыймыз! Янына кеше кертмимез, яныннан беремез бер дә китмимез, тагы ничек саклыйк!

Әхмәди. Каян хәбәр ала?

Гарифә. Белмим, әллә алмый торгандыр, алса, тагы әллә ниләр кылыныр иде.

Әхмәди. Никяхка кадәр ала алмаса, аннан соң эш үтә. Шул бер-ике сәгатьне бик яхшы саклаңыз! Сорур кермиме? Наташа кермиме?

Гарифә. Берсен дә янына китермимез.

Әхмәди. Алай булса, берни дә белми торгандыр. (Хәлил килеп керә.) Кода янында кем калды? Аңарга андый-мондый язу китермәсеннәр. Садыйк абзый килә күрмәсен!

Хәлил. Кода үзе генә калды.

Әхмәди. Салих юкмыни? Ничә әйттем мин шуңа, кода яныннан китмә, дип.

Хәлил. Ул ишек янында тора.

Әхмәди. Алай булса ярый. Кода бер-бер эш аңлаган кебек күренмиме?

Хәлил. Әлегә юк.

Әхмәди. Туйга кадәр ничек тә чит кеше берлә сөйләшергә ирек бирмәскә кирәк. Хат-фәлән булса, бер дә укымаенча бирергә ярамый.

Хәлил (Гарифәгә). Галия нишли?

Гарифә. Берни дә эшләми. Бик яхшы тора.

Хәлил. Без шулай, мачы баласын яшергән кебек, туй итеп нишли алырмыз икән инде? Бер-бер файда чыгар микән?

Әхмәди. Нишләмәкче буласың! Кодага, ашыгычлык берлә булганга туйны зур итә алмыймыз, дидек. Акча аз чыгарырга булганга, бик шатланып риза булды.

Гарифә. Әле ярый кодагый, кодагый килмәгән. Галияне ничек күрендерер идек!

Хәлил. Аны соң, кодагыйга да күреңдерерлек булмагач, кияүгә ничек күрсәтермез, алар ничек гомер итәрләр?

Гарифә. Никях булгач, бик яхшы торырлар, никях берлә мәхәббәт тигездер, ди.

Хәлил. Белмим, хәерле булсын! (Әхмәдигә.) Хәзрәтләр тиз киләме?

Әхмәди. Тиз булырга кирәк.

Гарифә. Алла хәерле ярдәм биреп, очына чыга алсак, бик зур эшне башкарган буламыз.

Хәлил. Кияүгә кем каршы чыга?

Әхмәди. Үзем чыгам, үзем!

Гарифә. Теге, каһәр суккан, кияүгә бер-бер кеше каршы чыгармасын!

Әхмәди. Кияүнең килүен бездән башка беркем дә белми! Синең мунчаңны кем карый? Мунчаңа әлләниләр салмасыннар.

Гарифә. Мин аны әллә кайчаннан беләм. Мунчаны үзем әрчеттем. Мунчаның ачкычы үземдә. Хәдичәдән башка кеше мунчага керә алмый. Мунча янына Сабит бабайны көне-төне каравылларга куштым.

Әхмәди. Анысы яраган. Ул яктан кайгы юк икән. Мин әле ат азбарларын сакларга ышанычлы кеше таба алганым юк. Атларның ялларын кырка күрмәсеннәр. Аннан бу арада кияү киткәнчә йортны бик сакларга

кирәк! Капканы-фәләнне буяу ихтималлары бар, яисә ут салу ихтималлары бар. (Хәлилгә.) Әллә становойдан сорап бер-ике стражник алыйкмы?

Гарифә. Алыйк, алыйк! Болай да каравылчы куярга кирәк.

Хәлил. Теләсәңез нишләңез, бу кеше туе төсле булмады, монда һәрнәрсә ваенный палажениядә!

Әхмәди (сәгатен карап). Хәзрәтләр килергә вакыт җитте, Тугдык җиңги, сез тизрәк хәзерләңез. Без кода янына чыгыйк.

Хәлил берлә Әхмәди чыгалар.

Гарифә. Сорур, Сорур!

Сорур (керә). Нәрсә, әнкәй?

Гарифә. Тизрәк аш урыннарын хәзерләп бетер. Мин ашны кызулыйм. (Чыгып китә.)

Сорур (хәзерләргә тотына. Ялгыз). Бу нинди туй? Бөтен йирдә каравыл. Галия мескен тышка да чыга алмый, мунча бикләнгән, капка бикләнгән, кыз бикләнгән — менә туй! Болар нишләмәкче булалар? Мачы баласын яшергән кебек яшереп туй итеп, балалары рәхәт күрер дип беләләрме? Мескен Галия һаман әле Ибраһим алдады дип тора. (Кесәсен тотып карап.) Язу һаман монда. Ничек бирим? Ибраһим да хәзер, Галия хатны алса да, этиләре сүзенә яткан дип тора торгандыр. Монда Галия, Ибраһимны сатылган дип уйлап, нишләргә белми тора! (Хатны кулына алып.) Тагы бер сәгать эчендә бирә алмасам, Галиянең башы бетте. Ничек бирим? Ник өстемә алдым? Аерсыннар икән! Ул вакытта үзем өчен кайгырыр идем. Хәзер Ибраһим алдында ялганчы булып калам. Галиянең башын харап итәм. Ул аддым-бирдемне китермәгән булсам, эш бәлки болай булмас иде. Уф Алла! (Уйлап торып) Нишлим соң? Мин хатны бирә алырмын дип уйладым. Миңа, тилегә, элгәре хатны бирергә кирәк иде. Аннан аддым-бирдемне. Мин аны уйлый белмәдем. Ул вакытта Галия кырык алдым-бирдемгә дә алданмый иде. Уф Алла, йа Раббем, ярдәмче бул! Шул хатны бирсәм, җилкәмнән зур йөк төшкән кебек булып калыр идем. Әгәр бирә алмасам, нишләрмен? Бер дә булмаса, муллалар килгәнчә бирә алмасам, сугышып булса да кереп бирәм, каһәр суксын, аерсыннар, бирәм, бирәм, валлаһи, бирәм! (Хәзерли, Гарифә килеп керә.)

Гарифә. Аш хәзер. Ирләргә әйтергә кирәк. (Ишек кага.)

Бераздан Әхмәди килеп чыга. Сорур чыгып китә.

Әхмәди. Нәрсә бар?

Гарифә. Аш өлгерде. Хәзрәтләр киләме?

Әхмәди. Хәзер киләләр. Без, алай булса, коданы монда алып чыгыйк.

Әхмәди чыгып китә. Гарифә ялгыз кала.

Гарифә. Йа Рабби, хәерле кыл! Галия генә белә күрмәсен, йа Рабби, Хуҗа Баһаветдин! Шуның күзен бәйлә, дошманнарның юлларын кис!

Тавыш (теге бүлмәдән). Хуш, кода, хуш! Әйдә!

Тагы бер тавыш. Әйдә, кода, әйдә, кода!

Кода. Үзеңез рәхим итеңез!

Хәлил. Сез кунак кеше! Хушыңыз!

Кода. Сез карт кеше, хушыңыз! Хуш!

Хәлил. Ярыймы соң, сез кода кеше. Хушыңыз, хуш!

Кода. Юк, кода, үзеңез рәхим итеңез!

Әхмәди (арттан). Ярый, сатулашмаңыз. Кода, сез кунак кеше, сез рәхим итеңез!

Кода. Юк, юк! Әдәпсезлек була. Хәлил кода рәхим итсен!

Әхмәди. Абзый, сатулашма инде.

Хәлил. Алай яхшы түгел бит...

Хәлил алдан керә. Аның артыннан кода керә. Аның артыннан Әхмәди керә. Өстәлгә утыралар. Дога кылалар.

Әхмәди. Сездә быел ашлыклар ничек күренә, кода?

Әхмәтсәгыйр. Юк, яхшы түгел. Алай да бездә сезнең әтраф кебек үк түгел!

Әхмәди. Сату-алу ничек булыр төсле күренә!

Әхмәтсәгыйр. Кызыл мал быел начар булыр төсле күренә. Ашамак-эчмәк товары үтәр! Шуның өчен без кызыл малны быел яртылап кына алмакчы буламыз.

Әхмәди. Үткән елгы бастовкалар сездә бик зур булмадымы?

Әхмәтсәгыйр. Урыс арасында шәп булды. Без, агай-эне берлә киңәш итешеп, мөселман арасында ясатмадык. Приказчикләр арасында бер-ике кызылавыз бар иде дә, аларны чыгарттык. Аннан башкалары шикләнделәр.

Хәлил. Әле сезнең тарафта эшләр ничек, бу Думадан ни өмет итәләр?

Әхмәтсәгыйр. Әлегә иминлек. Шул, ничек булса да мөселманга җиңеллек булмасмы дип уйлыймыз. Безнең шәһәрдән бик яхшы кеше китте, дуктыр, болай бик кызыл да түгел, йортлы-җирле кеше.

Бер егет керә.

Егет. Абзый, кунаклар килде, кайда утыртамыз?

Әхмәди. Хәзрәтләрдән башкасын барын да теге өйгә. Кирәкләрен мин үзем карап алып керермен! (Егет чыга.)

Хәлил. Сездән бу ел хаҗга баручы булдымы?

Әхмәтсәгыйр. Вәлиулла абзый барды. Сез аны белергә тиеш. Вак мал берлә сату итә, яхшы кеше!

Хәлил. Сарырак сакаллымы?

Әхмәтсәгыйр. Әйе, әйе!

Хәлил. Beләм! Беләм, без аның берлә парахутта тугры килгәнемез бар.

Әхмәди (сәгатенә карап). Кияүгә каршы чыгарга вакыт җитә. Хәзрәтләр нишләп озак торалар?

Әхмәтсәгыйр. Аш-фәлән булгандыр. Безнең мулла халкы ашны ярата бит!

Хәлил. Бәлки, шулайдыр шул.

Шул арада бер егет керә.

Егет. Хәзрәтләр килә!

Әхмәди каршы чыга. Әхмәтсәгыйр дә, Хәлил дә аяк үрә торалар.

Тыштан: «Әйдәңез, хәзрәт, монда әйдәңез!» — дигән тавыш ишетелә. Аллы-артлы карт хәзрәт, яшь мулла, мөәззин килеп керәләр.

Хәзрәт. Әссәламе галәйкем! — Вәгаләйкем әссәлам!

Хәзрәтләр утыралар. Дога кылалар.

Әхмәтсәгыйр. Исәннәрмесез, хәзрәтләр? (Күрешәләр, дога кылалар.)

Хәзрәт. Мөбарәк мәҗлесләр булсын, Аллаһе Тәгалә әүвәлен, ахырын хәерле кылсын!

Әхмәтсәгыйр. Шулай дога кылыңыз инде, хәзрәтләр!

Яшь мулла. Исән килдеңме, кода? Син исәнме, Хәлил абзый!

Әхмәтсәгыйр. Әлхәмдүлиллаһ, хәзрәт, сезгә әле, хәзрәт, әманәт бар икән. Безнең Габделмәннан хәзрәт сезгә сәлам әйтте.

Карт хәзрәт. Вәгаләйкем әссәлам, сәламәт булсыннар! Ничек, исән торамы соң үзе, намазга бик йөриме?

Әхмәтсәгыйр. Әлхәмдүлиллаһ, хәзрәт, бик истикамәтендә, хәзрәттән бик уңдык.

Яшь мулла. Габделнасыйр абзый сәламәтме?

Әхмәтсәгыйр. Әлхәмдүлиллаһ, бик сәламәт, хәзрәт, аны беләсезмени? Күргән-белгәнгә сәлам, диде.

Яшь мулла. Вәгаләйкем әссәлам, сәламәт булсыннар!

Карт хәзрәт. Анда сезнең Минһаҗ суфи булырга кирәк иде, хәзер сәламәтме әле?

Әхмәтсәгыйр. Вафат, хәзрәт, бик һәйбәт карт иде. Бер-ике ел бар инде.

Карт хәзрәт. Баласы-чагасы калдымы?

Әхмәтсәгыйр. Ике кызы, бер угылы калды.

Хәзрәт. Мәгыйшәтләре ничек?

Әхмәтсәгыйр. Яхшы, хәзрәт, яхшы. Карый хәзрәттән йорт-җир калды. Бераз акча калган иде. Мәхәллә халкы бик ригая кылалар.

Карт хәзрәт. Шулай кирәк, шулай. Яхшы кешене онытырга ярамый.

Әхмәтсәгыйр (торып, Әхмәди янына барып). Кода, миңа тәһарәт алырга кирәк.

Әхмәди. Хәзер, хәзер! Гәрәй, Гәрәй!

Бер егет керә.

Әхмәди (теге егеткә). Коданы тәһарәтләндер! (Әхмәтсәгыйр чыга.) Хәзрәт, озак тордыңыз!

Карт хәзрәт. Бик зур эш чыкты, килмим дә дигән идем, әмре мәгъруф нәһи мәнкәр өчен генә килдем.

Хәлил. Ул ни эш?

Хәзрәт. Хәзер сөйләмәенчә ярамый. Үзеңез, ахмаклар, эшне бу кадәргә китергәнчә миңа әйтмәгәнсез. Кызыңыз берлә Ибраһим арасында гакед бар икән ләсә!

Әхмәди. Юк сүз! Ибраһим безне мыскыл итәр өчен шулай кылына! Становой барып тентү ясаганын бездән күргән дә, шуның үчен алмакчы була!

Хәзрәт. Түгел, түгел! Миңа шаһитларын алып килде. Алар арасында никях бар! Сез шуны белмәдеңезме, белеп безне аддамакчы буласызмы?

Әхмәди. Хәзрәт, юк сүз! Ышанмаңыз!

Хәзрәт. Ник ышанмыйм! Шаһитлар шәһадәт биргәч, мин ник ышанмыйм!

Әхмәди. Шаһитлары ялган!

Хәзрәт. Ахмак! Юкны сөйлисең! Фәйзулласы, Әхмәди абзый егерме биш сум акча бирде әйтмәс өчен, мин әйтәм, хәзрәт, ди! Шуңарга да ышанмыйммы?!

Яшь мулла. Бер ривайәттә: Вәлинең ризалыгыннан башка гакед дөрест түгел! Шуның өчен аларның гакедләре, Хәлил абзый риза булмагач, фәсех кылына!

Карт хәзрәт. Бер ривайәттә, бер ривайәттә... Сезгә ривайәт күп! Сез гыйддәт эчендә никях укыйсыз, аерылмаганны да аерасыз, инде кеше хатынына никях укымакчы буласызмыни?

Яшь мулла. Укыйм шул! Ривайәте булгач, ник укымыйм!

Карт хәзрәт. Кая ривайәте?

Яшь мулла. «Җәмигь»дә бар.

Хәзрәт. Андагы кыйльләр берлә гамәл кыла башласаң, ерак барырсың!

Хәлил. Хәзрәт, ривайәте булгач, гөнаһысы сезгә булмас.

Карт хәзрәт. Аңда синең хатыныңа никях укырга ривайәт табылыр, риза булырсыңмы?

Яшь мулла. Мин, ривайәт булгач, укыйм!

Хәлил. Хәзрәт, карт көнемездә туемызны тавышсыз гына үткәрсәңез лә! Ривайәте булгач, ярар!

Карт хәзрәт. Ул нинди шәригатьне аяк астына таптау! Менә ахмаклар, кеше хатынын тот та кияүгә бир, имеш!

Әхмәди. Хәзрәт! Алла хакы өчен без дигәнчә эш бетсен лә, кода кергәнчә сүзеңезне бетерсәңез лә!

Карт хәзрәт. Моңда яшерен эш юк. Кеше хатынына никях укымыймыз.

Әхмәди. Алай булса, хәзрәт, яшь хәзрәт укый. Сез дәшми торыңыз!

Карт хәзрәт. Юк, юк! Юкны сөйләмә!

Әхмәди. Алай булса, хәзрәт, яше җитми дип кенә укымаңыз. Бөтен галәм алдында хурлыкка калабыз. Без коданы кайтарып йибәрермез дә артыннан хат кына язармыз.

Хәлил. Хәзрәт, Алла ризасы өчен карт көнемездә бөтен галәм алдында хур итмә. Монысыннан сезгә зарар юк.

Карт хәзрәт. Ахмаклар! Кеше хатынын кияүгә бир, имеш!

Хәлил. Зинһар, хәзрәт, кода кергәнчә тавышны бетериксәнә! Зинһар, яше җитмәгән генә дисәңез лә!

Әхмәди (яшь мулланы чакырып алып). Карт хәзрәтне алдап чыгарыйк, син укырсың! Кода керсә, яше тугрысында сөйләңез!

Әхмәди чыгып китә. Әхмәтсәгыйр керә.

Яшь мулла. Хәлил абзый, кызыңызның яше җитеп бетми! Уналты туларга өч ай бар.

Хәлил. Хәзрәт, туларга кирәк иде.

Яшь мулла (кенәгәне күрсәтеп). Менә монда апачык күренеп тора.

Шул арада бер егет чабып керә.

Егет. Карт хәзрәт! Асравыңыз килде. Угылыңыз өй түбәсеннән егылып төшкән, ди, абыстай хәзер кайтсын дигән!

Әхмәди (керә). Менә, хәзрәт, бик зур казалы булгансыз, үлә генә күрмәсен!

Хәзрәт. Машалла, машалла! (Торып, ашыгып чыга башлый.)

Хәлил. Атны бир!

Әхмәди. Хәзер! Хәзер! (Хәзрәт чыгып китә.)

Хәлил. Менә нинди зур каза. Дөньяны бер дә белер хәл юк.

Әхмәтсәгыйр. Кара, туйның ямен җибәрде!

Хәлил. Хәерле каза кылсын!

Әхмәди (кереп). Хәзрәт көтмәскә кушты!

Яшь мулла. Яшен нишлимез?

Әхмәди. Аннан гына бернәрсә дә булмас. Аллага тапшырып, укыңыз! Кода да ерак йирдән килгән. Бүген кияү дә килә.

Мулла. Духовный собрания бар.

Әхмәди. Мөфти хәзрәт моңынча алай безнең сүздән чыкмый иде. Берни дә булмас, Алла теләсә.

Әхмәтсәгыйр. Хәзрәт, туйны күркәмлек берлә бетерик инде, укыңыз инде.

Хәлил. Хәзрәт, бергә аш ашадык, бергә сый күрдек, эш моңар җиткәч, сездән генә калмасын инде.

Мулла. Теге кәбестә башы собраниягә куймасын, дим!

Әхмәтсәгыйр. Иншалла, хәзрәт, булмас.

Әхмәди. Собраниягә эш китсә, сезгә зарар булмавына кулымны кисәргә бирәм.

Мулла. Ярый инде, туйның ямен йибәрмәс өчен генә укыйм! Әгәр бүтән кешедә булса, һич тә укымас идем. Әле тик Хәлил абзый да үз кешемез, кода да якын кеше булып чыкты. Йә, алай булса, утырыньгз! Шаһитлар кемнәр?

Хәлил. Хәзрәт, Әхмәди берлә Мөхәммәтсафа булыр.

Мулла. Хәлил абзый, сез шулай кызыңызны бирәсезме?

Хәлил. Әйе, хәзрәт!

Мулла. Һадиулла Вәлиулла угылынамы?

Хәлил. Әйе, хәзрәт.

Мулла (Әхмәтсәгыйргә). Кода, мәһәр күпме?

Әхмәтсәгыйр. Мең сум, хәзрәт!

Мулла (Хәлил абзыйга). Мәһәр тәмаммы?

Хәлил. Биш йөзе тәмам, биш йөзе мөәҗҗәл!

Мулла (Әхмәтсәгыйргә). Кода, шулаймы?

Әхмәтсәгыйр. Шулай, хәзрәт, шулай!

Мулла. Кыз тарафыннан вәли вәкил, Хәлил абзый, сез буласызмы?

Хәлил. Әйе, хәзрәт, мин.

Мулла. Кияү тарафыннан, Әхмәтсәгыйр ага, сез буласызмы?

Әхмәтсәгыйр. Әйе, хәзрәт, мин.

Мулла (Әхмәдигә). Сез, кыздан ризалык сораңыз! (Әхмәди чыга.)

Мулла (Әхматсәгыйргә). Кияүнең яше җитәме?

Әхмәтсәгыйр. Тугыз йөз дә өченче елда солдаттан калган!

Мулла. Запасной солдат түгелме?

Әхмәтсәгыйр. Түгел, хәзрәт, ак билет берлә калды.

Мулла. Билеты мондамы?

Әхмәтсәгыйр. Юк иде шул, хәзрәт.

Мулла. Коданың, ахрысы, әүвәлге туедыр.

Әхмәтсәгыйр. Әүвәлге шул, хәзрәт. Шуның өчен ни кирәген белеп тә бетереп булмый.

Мулла. Ярый инде, сезгә ышанамыз. (Хәлилгә.) Хәлил абзый! Тагы башка шартлар юкмы?

Хәлил. Юк, хәзрәт, юк! Алла бәхетләрен бирсен инде!

Шул арада Әхмәди берлә Мөхәммәтсафа килеп керәләр.

Әхмәди (элгәре). Әссәламе галәйкем!

Мулла. Вәгаләйкем әссәлам.

Әхмәди. Хәзрәт, Галия, мин әти биргән йиргә риза, ди.

Мөхәммәтсафа. Әссәламе галәйкем.

Мулла. Вәгаләйкем әссәлам.

Мөхәммәтсафа. Хәзрәт, Галия, мин әти биргән йиргә риза, ди.

Мулла. Алай булса, утырышыңыз, укый башлыйк. (Памятный кенәгәсен алып.) Кияүнең исеме Һадиулла Вәлиулла угылы.

Әхмәтсәгыйр. Вәлиев.

Мулла. Әйе, Вәлиев. Беренче никяхы?

Әхмәтсәгыйр. Беренче никяхы.

Бар да утырышалар.

Мулла. Эһем, эһем! Хәлил абзый, укыйкмы? Хәлил. Укыңыз иңде, хәзрәт, Алла хәерле кылсын!

Шул арада күрше бүлмәдә хатыннар тавышы күтәрелә:

Гарифә. Кая барасың?

Берсе. Тот, тот! Җибәрмә! Каһәр сукканны!

Гарифә. Картайган көнемдә йөземә кара ягасың! (Әйберләр дөберди.)

Галия тавышы. Җибәренез, җибәреңез! Мин сезнең колыңыз түгел!

Ирләре бер-берсенә карана башлыйлар. Тавыш куәтләнә бара.

Мулла туктый.

Бер тавыш. Җибәрмә! Җибәрмә!

Әхмәди торып каршы чыга. Тавыш тагы куәтләнә.

Галия. Җибәреңез!

Әхмәди. Кая барасың?!

Бер тавыш. Авызына сук дуңгызның, авызына сук!

Галия. Ник кыйныйсыз? Ник кыйныйсыз!

Ишектән дөбердәп Галия керә. Аның артыннан хатыннар керәләр. Галиянең бите канга буялган. Галия чабып муллага бара. Хатыннар аның артыннан.

Бер хатын. Тот каһәр сукканны!

Галия (муллага). Хәзрәт, мин Ибраһим хатыны. Миңа никях укый алмыйсың! Ризалык биргәнем юк!

Әхмәтсәгыйр сикереп тора.

Галия (аңарга килеп). Син, абзый, миңа үпкәләмә! Сине мин алдамадым. Болар алдады. (Аталарына курсәтә.)

Әхмәтсәгыйр (Хәлилгә). Бу ни эш бу? Кода? Бу ни эш бу? Бу нинди хурлык? Ник безне мыскыл итәсез?!

Хәлил. Мин белмим, мин белмим.

Хатыннар кычкыралар: «Каһәр суккан! Каһәр суккан!»

Гарифә (кычкырып еглый). Йөземне кара итте, йөземне кара итте!

Әхмәтсәгыйр (Әхмәдигә). Бу ни дигән сүз, кода? Без мәшәкать чиккән, расхут тоткан.

Әхмәди. Исең китмәсен лә биш йөз тәңкәгә!

Әхмәтсәгыйр. Ул тагы ни дигән сүз? Ник безне мыскыл итәсез? Мин бит бала түгел (Сакалына күрсәтеп.) сезнең берлә уйнап йөрергә!

Мулла (Хәлилгә). Эшеңнең рәте булмагач, безне мәшәкатьләп йөрмәскә кирәк.

Гарифә. Бу хурлыкка ничек чыдыйм?!

Әхмәди. Шакировларның кызы туй көнне риза булмаенча туйны бозган дигән сүзне ничек күтәрим!

Галия. Мин элгәре үк әйттем. Мин сезгә әллә кайчан әйттем. Сез мине кыйнап ризаландырмакчы булдыңыз. Сез мине сарык урынына сатмакчы буддыңыз. Мине, кеше хатынын, әллә ниләр ялганлап, яңадан бирмәкче булдыңыз. Мин күз яшьләре түккәндә сез миннән көлдеңез! (Анасына барып.) Хәзер сезнең күз яшеңездән мин көләм! Хушыңыз! Миңа үпкәләмәңез, үзеңез чәчкән ашлыкны үзеңез урыңыз! (Тәрәзәдән сикерә.)

Гарифә. Тотыңыз! Тотыңыз! Ибраһимга китте, Ибраһимга! Каһәр суккан икән!

Хатыннар кычкырышалар: «Тотыңыз! Тотыңыз!»

Мөхәммәтсафа (йөгереп чыга). Тотыңыз, тотыңыз! (Ирләр югалалар.)

Пәрдә төшә.

БИШЕНЧЕ ПӘРДӘ

Ибраһим өе. Зур гына өй. Искерәк кенә мебельләр. Ибраһим

ялгыз.

Ибраһим. Бу ни бу? Бу ни булды! Ник бер хәбәр дә юк? Шулай ук Галия үз сүзеннән кайтты микәнни? (Сәгатенә карап.) Хәзер никях вакыты булырга кирәк.Кем белсен, шәт, никях та укыдылар. Һичнәрсә аңлый алмыйм. Галия бөтенләй алар ягына аугандыр дисәң, ул вакытта ник бу кадәр яшеренеп, урланган кебек туй итәргә? Хәер, алар бит мине Галия теләсә-теләмәсә алырга тели дип уйлыйлар. Алар бит бу эшләрнең барысы да Галия өчен, бу авырлыкларның барысы да Галия сәгадәте өчен икәнлеген аңламыйлар. Алай дисәң, Галия ник миңа үзе хат язмый? Ник миңа үзенең ни фикердәлеген белгертми? (Туктап торып.) Булдыра алмый торгандыр шул! Тирә-яны каравылдыр. Янына беркемне кертми-чыгармый торганнардыр. Кем белсен, бәлки, минем хакымда әллә ниләр ялганлый торганнардыр. Әллә минем алдым-бирдем язуын бирүемне элгәреге бөтен сүзләремнән кайту дип аңлады микән? Алай дисәң, Сорур апа аша язган хат! Ник ул Әхмәдиләрнең ялганнарына ышана да, минем хатыма ышанмый? Шәт, ул хатны да ала алмагандыр. Шәт, аның янына Сорур апаны да кертми торганнардыр. Берсен дә белер хәл юк. (Уйлап кына.) Берсенең дә очына чыгар хәл юк. Ике атна буе уйлый-уйлый башым катты. Уйладым, уйладым, әллә никадәр шәкерт фаразлары кордым, берни чыкмады, уф... Арыдым! Ике атна бербуйдан рәтләп йокламаенча үткәрдем, ике атна бербуйдан белемсез хәлдә тордым. Ни булса булды, үтәсе көн үтте. Бүген актык көн, бу сәгать актык сәгать. Шул сәгатьтә, шул минутта бөкме-чөкме икәнлеге беленә. Тизрәк! Тизрәк! Туйдым. Бу өмет, бу көтү туйдырды, бу йокысыз кичләр, бу сагышлы көннәр егерме еллык яшьлегемне югалтты. (Сәгатенә карап.) Вакыт! Бик вакыт! Ни булса да бер хәбәр алынырга вакыт! Нишләп торалар? Шулай ук бу карт хәзрәт тә сатылыр микәнни?

Исмәгыйль килеп керә.

Исмәгыйль. Ни булса да булды, карт хәзрәт, бик кызуланып чыгып, ат берлә өенә кайтып китте!

Ибраһим. Тизрәк бетсен иде, тизрәк! Шулкадәр арыдым. Шулкадәр туйдым, әйтеп бетерерлек түгел!

Исмәгыйль. Хәзер буласы булды инде, биш-ун минуттан бөтен эш мәгълүм була! Ләкин карт хәзрәт ник кайтып китте? Менә шуны белеп булмый. Минемчә, туй булмаган булырга кирәк. Мин карт хәзрәтнең сатылуына ышана алмыйм!

Ибраһим. Алай булса, аны бер сүз табып алдап йибәргәннәрдер дә, теге куянбаштан укытканнардыр. Ничек булса да, хәзер өметләнергә ярамый.

Исмәгыйль. Өметсез шайтан ди. Мин һаман әле эшнең алар теләгәнчә бетүенә ышанмыйм!

Ибраһим. Эшнең ахыры ничек буласы билгеле, ләкин алар ничек булса да, шулай алдаштырып никях укытып, кияү кертеп, Галияне тиз генә, берни белдермәенчә моннан озатмакчы булалар.

Исмәгыйль. Соң Галия шулай, язмышымдыр дип, риза булып калырмыни?

Ибраһим. Кем белсен! Дөньяда әллә нинди без аңламый торган эшләр була! Ләкин мин Галияне шулай калыр дип ышана алмыйм! Ул башка кызлар кебек түгел. Ул үз сүзен итәр өчен бернидән дә курыкмый торган, нинди авырлыкка да риза була торган кыз. Менә шуның өчен мин Галиягә тагы әллә нинди авырлыклар күрергә тугры килер дип куркам. Үзең уйлап кара, аны нинди юл берлә булса да алдап, мине ялганчы иттереп ышандырган булсалар, ул, эченнән миңа әллә никадәр дошманлык җыеп, никяхка риза булмый хәле юк. Кияү кергәч яисә кияү берлә бер ике-өч кич үткәргәч, ул үзенең алданганын белсә, нишләр? Кияү берлә элгәреге кебек калырга аның күңеле риза булмас, арада шулкадәр эшләр үткәннән соң миңа килергә вөҗданы күтәрмәс. Үзен минем алдымда гаепле дип белеп, аңда барырга да белми, монда килергә дә белми, ут берлә су арасында калыр. Менә минем курыкканым шул минут. Шундый вакытта кешеләр үзләрен суга ташлыйлар, шундый вакытта кешеләр, үзләренең шул хәлләреннән котылырга юл таба алмаенча, үзләрен үзләре үтерәләр. Менә шундый вакытта Галия кебек саф күңелле кешеләр, үзләрен бик зур җани хисаплап, үзләренең җан-нарыннан мәхрүм булырга сәбәп булалар. Менә Галия дә шулай булса нишләрмен? Галия дә үзенең шул хәленнән чыгарга, үзен шул үрмәкүч оясыннан коткарырга юл таба алмаса нишләрмен? Минем курыкканым шул, минем кайгыртканым шул!

Исмәгыйль. Әйе, алай булганда бу эшләрдән күз яшеннән башка нәрсә чыкмый!

Ибраһим. Менә шуның өчен мин ничек булса да бу эшне башламаска тырыштым, ничек булса да Галиянең күңелен кайтарырга дип, җавап язмаенча йөрдем, ахырдан үзем чыдый алмадым. Үземне тота алмадым. Менә хәзер шул хаталарның йимешен җыярга кирәк.

Садыйк килеп керә.

Садыйк. Исәнме, Ибраһим, исәнме, Исмәгыйль.

Ибраһим Әлхәмдүлиллаһ, Садыйк абзый.

Садыйк. Ишеттеңме? Тегендә туй.

Ибраһим. Беләмез, беләмез.

Садыйк. Болар нишлиләр, болар нишлиләр?

Ибраһим. Кыз бирәләр, туй итәләр.

Садыйк. Әйе, кыз бирәләр, туй итәләр. Син хәзрәткә әйтмәдеңмени?

Ибраһим. Әйттем. Бөтен шаһитларны чакырып сораттым. Хәзрәт укымыйм дип вәгъдә кылды.

Садыйк. Алай булгач, ничек туй итәләр?

Ибраһим. Менә Исмәгыйль күреп килде, карт хәзрәт чыгып китте, ди.

Садыйк. Ә, алар, алай булса, бер-бер хәйлә табып, карт хәзрәтне чыгарып, теге акбаштан укытканнардыр.

Ибраһим. Без дә шулайдыр дип уйлыймыз.

Сцена артыннан аяк тавышы ишетелә.

Ибраһим. Бу кем бик ашыгып килә?

Бүлмәгә Галия килеп керә. Һәммәсе сикереп торалар.

Галия (Ибраһимга таба килә. Садыйкны күргәч, бераз тартынып). Мин килдем... (Ибраһим барып кулыннан тота.)

Ибраһим (Галиянең битендә кан күреп). Галия, сиңа ни булды?

Галия. Кыйнадылар, кыйнадылар. Көчкә качтым. Уф! Аллага шөкер, котылдым, мәңгегә котылдым. Ибраһим, мин аларның кулыннан мәңгегә котылдыммы? Мине килеп алмыйлармы?

Ибраһим. Хәзер күңелеңне тыныч тот, Галия!

Галия. Белмим, белмим! Котым калмады. Аз гына соңга калсам, башым беткән иде. (Садыйкка.) Садыйк абзый, син мине орышмыйсыңмы? Мин сине, Садыйк абзый, әтием кебек күрәм. Мин хәзер үз әтиемнең өеннән качып чыктым. Син хәзер минем әтием булырсыңмы?

Садыйк. Булырмын, булырмын, Галия!

Ишекне ачып, Мәрфуга карый да бик тиз тагы югала.

Ибраһим. Мин нишләргә белмәдем. Мин әле һаман үземне аңлый алмыйм. Чынлап ук, Галия, син килдеңмени?

Галия. Чын, чын, мин килдем, мин бөтенләй килдем. Мин синнән гүремә кадәр аерылмаска булып, бөтенләй килдем!

Исмәгыйль. Без инде, эш бетте, никях укыдылар, дип тора идек.

Галия. Мин ялганнарын тагы берәр сәгать соңрак сизсә идем, эш беткән иде.

Ибраһим. Ник соң, Галия, болай булырлык булгач, эшне иң чигенә калдырдың?

Галия. И, сез минем ничек торганымны белсәңез иде, исеңез китәр иде. Тәрәзәм бикле, ишегем бикле, янымда бертуктамаенча өч аксак хатын каравыл тора. Ялгыз бер адым да атлатмыйлар. Яныма беркемне дә кертмиләр. Өй тышында карлар, бозлар яусын, миңа бер сүз әйтмиләр. Чит кеше берлә сөйләтмиләр. Сорур апаны, Наташаны күрсәтмиләр. Менә шулай итеп тордым. Әүвәлдән үк качарга уйладым. Хатыннар миңа сөйләмәгән булып кына, сине качкан дип үзара сөйләшкәнгә, син монда юк дип уйладым, синнән хәбәр көттем, ала алмадым. Беркөнне мине әти, әни, Әхмәди абзый, яннарына чакырып, алдым-бирдем язуын синнән сатып алдык, диделәр. Мин шуннан соң үземнең нишләгәнемне белмим, һушсыз булып егылдым. Мин һушыма килгәндә тагы шул аксак хатыннарны күрдем, тагы шулар каравылларга тотындылар. Өйдә ни эшләгәннәрен, сезнең нишләгәнне — берсен дә белмәдем. Ләкин алдым-бирдем язуын күргәч, бергә тору өмете бетте. Бу көнгә кадәр шулай тордым. Бүген Сорур апа әллә ничә мәртәбә ишекне ачып япты. Мин, бернәрсә бар, күрәсең, дип, көтә башладым. Ахырдан косасым килә дип чыгарга сорадым. Өч хатын тагы каравылга чыкты. Сорур апа бик ашыгып килде дә кулыма кәгазь бирде. Хатыннар аны кыйнарга тотындылар. Берсе минем кулыма ябышты. Аксак аягына типтем дә егылды. Үзем качып чоланга бикләндем. Анда язуны укыдым. Ибраһимның хатын күргәч исем китте. Аның соңында тагы бер кечкенә кәгазьне карасам: «Хәзер сине бирәләр, теге өйдә муллалар никяхка җыелдылар»,— дип язган. Хатыннар минем бүлмәмне дөбердәтергә тотындылар. Мин тәрәзә ваттым да муллалар өенә чаптым. Андагы хатыннар мине җибәрми башладылар. Әхмәди абзый чыкты да кыйнарга тотынды. Мин

алай да, кайсысын тешләп, кайсысын тырнап, муллаларга әйттем дә тәрәзәдән сикереп качтым. Менә хәзер мин монда!

Ибраһим. Галия! Галия! Син никадәр минем өчен җәфалар күрдең. Никадәр егетлекләр берлә үзеңне үзең саклый алдың. Син — каһарман! Син бөтен татар кызларына үрнәк булдың, син шул черегән татар галәменнән, шул сасы аксак хатыннар дөньясыннан үзеңне үзең коткардың, хәзер син киң-хөр дөньяга чыктың!

Шул арада кортлы май күтәреп Мәрфуга килеп керә.

Мәрфуга (Галиягә килеп, аркасыннан кагып). Төкле аягың берлә кил! Кап, бәбкәм, кап! (Галия аптырап тора.)

Садыйк. Галия, кортлы май кап! Мәрфуга җиңги киленне кортлы май берлә каршы алмакчы була! (Галия кортлы май каба.)

Мәрфуга. Йа Рабби, Аллаһе Тәгалә хәерле изге көннәр бирсен! (Галиянең аркасыннан тагы кагып, еглаган тавыш берлә.) Алла хәерле гомер бирсен! Алла тынычлык берлә рәхәт күрергә язсын! Миннән бер дә курыкма! Мин үз әниең кебек булырмын.

Садыйк. Әйе, үз әнисе кебек булсаң шәп булыр?!

Ибраһим. Әни, ул ояла әле.

Мәрфуга. Ярый, ярый, мин чыгам.

Шул арада ишектән акыртын гына Хәлил берлә Гарифә керәләр.

Галия. Килделәр, килделәр! (Кача башлый.) Ибраһим. Качма! Качма! Без монда вакытта берни булмас.

Бар да аягүрә торалар. Гарифә качыбрак керә.

Садыйк. Хуш килдеңез, кодалар! Мәрфуга җиңги, кодагыйны каршы ал! Туйлар мөбарәк булсын! (Хәлил акыртын гына килә. Галия читкәрәк китә.) Кичә сезнең урамда бәйрәм булса, бүген безнең урамда бәйрәм. Хуш килдеңез! Ибраһим, нишләп торасың, бабайны каршы ал!

Мәрфуга (Гарифәгә килеп). Тәкъдир шулайдыр, Гарифә! Сөешү пәйгамбәрләрдән калган!

Ибраһим. Утырышыңыз! Тугдык җиңги, утыр! (Хәлил дә, Гарифә да утыралар.)

Садыйк. Яңез, Хәлил, хәзер эш башка төс алды. Иңде нишлисез, Гарифә килен? Син ни уйлыйсың?

Гарифә. Хәзер безнең эшемез юк. Картайган көнемездә шулкадәр хурлык күргәч, без нишлик? Әнә аңардан сора. (Галиягә күрсәтә.)

Садыйк. Кем кушты сезгә эшне шуңарга җиткерергә? Мин сезгә әйтмәдемме, сез ниләр кылындыңыз!

Мәрфуга. Әлхәмдүлиллаһ, барысын да күрдек. Өемезгә тентү дә керттеңез, үтерергә дә кеше ялладыңыз, Аллаһе Тәгаләнең кодрәте киң, тагын шул кешеләргә үк кода булып килдеңез!

Гарифә (сикереп тора). Без кода булып килмәдек, кызымыз артыннан килдек.

Ибраһим. Әни, иске җәрәхәтләрне яңартма! Аларның ансыз да бүген авыр көннәре.

Мәрфуга. Ым-м... алай икән! Миңа да җиңел булмады. Өемә тентү керттеләр, әбиеңнән калган буй бөтиемне алып киттеләр, атаң төсе дип тоткан «Әмин төзәк»емне югалттылар.

Садыйк. Ярар, Мәрфуга җиңги, алар бар да булыр. Хәлил, хәзер нишлисез?

Хәлил. Садыйк абзый, син ник бездән көләсең, ник син безнең кайгымыздан шатланасың?

Садыйк. Көлмәскә. Мин монда кайгы күрмим! Моңда шатлыктан башка нәрсә юк! Ике сөешкән кешене әллә нинди юллар берлә аерырга тырышканнар, Алла ярдәм биргән, алар тагы кушылганнар. Моның кадәре зур шатлык булырмы? Дөрестме, Галия? (Галия башын селки.) Йә, килен, сөйлә! Хәзер нишлисез?

Гарифә. Без кызымызны алырга килдек!

Ибраһим. Сезнең кызыгыз минем хатыным, ул хәзер сезгә бармый!

Галия. Киселгән икмәк кире ябышмый. Мин ул өйгә ялгыз кайтмыйм!

Садыйк. Ишеттеңме, килен! Хәзер ул сүзләрне сөйләргә соңгарак калдың, аның базары үтте. Аларны Әхмәди берлә сөйләшергә ярый иде. Менә хәзер нишлисез?

Гарифә. Аның алдым-бирдеме бездә.

Ибраһим. Моңда хәзер алай тартышып торудан эш үткән. Без Галия берлә сезгә мохтаҗ түгел! Хәзер сез икенче мәртәбә Галияне бикләп тота алмыйсыз, сез хәзер Галияне (битенә күрсәтеп) тагы авызын-борынын кан итеп кыйный алмыйсыз. Әгәр кеше төсле кылынасыңыз килсә, без сезнең ул усаллыкларыңызны онытырга хәзер!

Мәрфуга. Онытыр хәлем юк! Бик үзәгемә үтте. Алтмышка кадәр ишетмәгән сүзләрне ишеттем. Мин сихерче дә булдым, мин карак та булдым...

Садыйк. Мәрфуга җиңги, аларны оныт! Бүген күргән синең шатлыгың аларның барысын да оныттырырлык.

Мәрфуга. Әлхәмдүлиллаһ, Аллага шөкерләр кылып бетерерлек түгел. (Елаган тавыш берлә.) Бу көнне күрермен дип уйламаган идем.

Хәлил (еглаган тавыш берлә). Бу эшләрдә без гаепле.

Без көч берлә җиңелми торган нәрсәне көч берлә җиңмәкче булдык. Без акчага сатылмый торган нәрсәне акча берлә сатып алмакчы булдык. Без үземезнең сүземезне итәр өчен Ибраһимга әллә никадәр бәла китердек. Мин хәзер уйлап-уйлап карыйм да, үземнең эшләгән эшләремә үзем ышанмыйм. Үземнең кылган начарлыкларыма үзем оялам. Сезнең алдыңызда бик күп гаеплемез. (Ибраһимга карап.) Шулай булса да, шул кызның атасы — без, шуларны үземезчә кызымызның рәхәте өчен дип кылган! Безнең гаебемезне йөземезгә бәрмәңез! Без инде ул эшләргә җитәрлек җәза күргән. (Гарифәгә күрсәтеп.) Аның сүзенә карамаңыз. Ул йөрәгенә чыдый алмаенча сөйли, аны да аңлаңыз. Ул сезнең төсле тәрбия күрмәгән. Ул ничек үскән, ничек яшәгән, кызын да шулай яшәтмәкче булган! Безнең гаебемез бик күп булса да, безнең кылган яхшылыгымыз да бар. Без үземез нинди начар булсак та, аны начарлык берлә тартышырга өйрәткәнмез. Менә шуның өчен без, иске дөнья кешеләре булсак та, сезгә, яшьләргә яраклык кыз үстерүемез өчен, яңа тормышка яраклык кыз тәрбия кылуымыз өчен сез безне кичерергә кирәк. Мин хәзер (Ибраһим берлә Галиягә.) сезнең бер эшеңезгә дә каршы килмим. Бер-береңезне яратышасыз икән, Алла хәерле гомер бирсен!

Садыйк. Рәхмәт, Хәлил, күптән шул сүзне сөйләргә кирәк иде. Ул вакытта бу эшләрнең берсе дә булмый иде. Үткән эш үтте.

Ибраһим. Рәхмәт, Хәлил абзый! Син соңрак булса да инсафка килдең! Мин синең ни сөйләгәнеңне, ни әйтергә теләгәнеңне аңлыйм. Сезнең кылган эшләреңезнең дә үзеңезне аңламаудан икәнен белгәнгә, сезнең бу кылган эшләреңез дә карт дөньяның, үзенең көчен белмәенчә, яшь тормыш берлә тартышуы гына икәнен белгәнгә, шул эшләр хакында бер сүз сөйләмәскә, шул ямьсез вакыйганы бу көннән үк онытырга вәгъдә бирәм. Бу эш сезнең берлә безнең тартышу гына булмады, бу эш иске тормыш берлә яңа тормышның тартышуы булды. Бүген безнең җиңүемез — яңа тормышның җиңүе, бу көнге безнең бәйрәмемез — яңа тормышның бәйрәме!

Гарифә (еглаган тавыш берлә). Бу эшләр һәммәсе дә минем усаллыгымнан булды, мин кызымны сөйгәннән, кызыма рәхәт күрсәтәсем килгәннән шулай кылындым. Мин сезне белмәдем, мин үземчә уйладым.

Галия. Үтәсе эш үтте. Ул эшләрне хәзер яңартудан файда юк! Ләкин бу эш сезгә сабак булсын, мин китсәм дә, безнең нәселдә кыз бик күп. Моннан соң, аксак хатыннар сүзенә карап, кызларыңызны җәһәннәмгә салырга юл хәзерләмәңез! Моннан соң кешенең сөюен гаеп итеп, шуның өчен аны

җәзаларга юл эзләмәңез! Барыбер берни эшли алмыйсыз, барыбер, никадәр мәшәкать күрсәңез дә, яшь тормышны җиңә алмыйсыз, никадәр кыссаңыз, никадәр аның юлына чүп-чар өйсәңез дә, ул тиресләр яшь тормышның тазаруына гына сәбәп булалар, яңа тормышның ныгаюына гына сәбәп булалар. Үзеңезнең иске коралларыңыз берлә яңа тормышка каршы сугыш ачмаңыз! Үзеңезнең наданлыгыңыз берлә яктылыкка, киңлеккә каршы тартышмаңыз! Без сезне җиңгән кебек, яшь тормыш иске тормышны җиңәр!

Ибраһим. Яшәсен яңа тормыш!

Садыйк. Яшәсен яшьләр!

Пәрдә төшә.

ИСКӘРТМӘ

Алдым-бирдем.. Драма Казанда Габдерахман Хөсәенов һәм иптәшләре наширлегендә Шәрифләр типографиясендә 1907 елның 17 ноябрендә басылып чыга*. 99 бит. Имза: Мөхәммәдгаяз Исхаков. Әдип үзенең «Тәрҗемәи хәлем»ендә «Казан хибесханәсендә «Алдым-бирдем» исемендә бер драм яздым», ди. Казан төрмәсендә Г.Исхакый 1907 елның 4 июненнән сөргенгә җибәрелгәнче – 24 октябрьгә кадәр тоткынлыкта була. Шулай ук «Тәрҗемәи хәлем»дә мондый аңлатма да бар: «Француз, алман, инглиз, америка классикларын русчадан укыдым... Шекспир, Мольер, Островскийларның театр әсәрләре, шөбһәсез, минем драма әсәрләремнең техникасына тәэсир иттеләр. Ләкин мин һәрвакыт темаларның миллилеге, каһарманнарның рухи кичерешләрен, тормышларын милли җирлектә һәм милли үлчәүдә саклап килдем. «Алдым-бирдем» драмасында хатын-кызларның үз хаклары өчен көрәш темасы бөтен кешелек өчен гомуми тема булганы хәлдә, минем моны тулысынча милли бер юлга юнәлтә алуымда да бәлки шул ук классик драматургларның билгеле бер роле булгандыр».

* Татарстан милли архивы. «Матбугат эшләре буенча Казан вакытлы комитетының басылып чыккан әсәрләрне теркәү дәфтәре (420 ф., 4 тасв.).

Ф.Әмирхан китап басылып чыгу белән үк язган мәкаләсендә пьесадагы геройларны татар тормышыннан алынган типлар дип атый, «хатыннар типларына килгәндә, Гаяз әфәнденең бу типлары ирләр кыйсьменә караганда да мөкәммәл буладыр»,– ди, әсәргә югары бәя бирә. Шулай ук рецензент «бөтен вакыйганың төбе булган мәхәббәт бөтенләй аз тасвир ителгән»,– дигән тәнкыйть сүзләрен дә әйтә. (Дамелля. – «Алдым-бирдем».– Әлислах, 1907, 19 ноябрь.

«Алдым-бирдем» спектакле беренче тапкыр Уральскида Городской театрда «Мөсафир артистлар җәмгыяте» тарафыннан 1908 елның 13 гыйнварында куела. «Бу «Алдым-бирдем» әсәренең Россиядә беренче мәртәбә уйналуы булса да, артистлар үз рольләрен яхшы чыгардылар. Хосусән, бу кичәдә бенефис иясе Сәхипҗамал ханым Гыйззәтуллина гаять гайрәт илә тырышты. Пәрдә төшерелгән саен кул чабулар тавышы театрханәне селкетерлек дәрәҗәдә булды». (Хәбәр. – Яңа тормыш, 1908, 2 февраль).

Ә Казанда «Алдым-бирдем» спектакле Яңа клуб сәхнәсендә 1908 елның 14 мартында һәвәскәр артистлар тарафыннан күрсәтелә. Бу турыда «Яшенче» имзасы белән Г.Камал (Йолдыз, 1908, 17 март), «Усал» имзасы белән Ф.Туктаров (Казан мөхбире, 1908, 17 март) икесе дә «Татарча театр» дигән исем белән мәкаләләр язып чыгалар. Мәкаләләрдә сүз нигездә рольләрдә уйнаучыларга бәя бирелә, канәгатьләнерлек

уйнамаулары әйтелә. 1908 елда куелган пьесаның афишасы сакланган (Казан милли мәдәни үзәге).

Матбугаттагы мәгълүматларга караганда, пьеса Казанда еш уйнала, ул шулай ук Мәкәрҗәдә (Түбән Новгород), Әстерханда, Ташкентта, Уфада уйналган.

Шунысы кызык, спектакль сәхнәдә барганда тамашачылар арасында «үзләрен танучылар» да була. Ф.Туктаров, мәсәлән, алда күрсәтелгән мәкаләсендә бер гаҗәп факт китерә. Чаллыдан Исмәгыйль Сәгыйть дигән кеше «Казан мөхбире» гәзитәсенә һәм Яңа клуб мөдиренә телеграммалар җибәрә һәм анда ул «Кызның туй вакытында Ибраһимга китүе дөрес түгел, киресенчә, үз теләге барып чыкмагач, Ибраһим Казанга качып китте», ди. Шулай ук «Йолдыз» гәзитәсенең 1908 елгы 9 март санында «Идарәгә мәктүб» басыла. Анда: «Бу китапта язылмыш исемнәр безнең тарафтагы бер бай гаиләсенең исемнәренә бик тугры киләдер. Бу китап кушылып язылмыш бер әсәрдер»,– диелгән. Г.Исхакый бу хатка җавабында пьесадагы вакыйганың конкрет кешеләр турында түгеллеген әйтә, «дөрест, мине кушып яздырдылар, ләкин Ибраһим түгел, Галия генә түгел, Галияләр, йөзләр, меңнәр Галияләр»,–ди.

1910 елның 19 декабрендә Г.Исхакый Төркиядән М.Горькийга язган хатында «Знание» нәшрияты аша аңа «Алдым-бирдем» пьесасының русчага тәрҗемәсен җибәрүен һәм аннан укып чыгып, «Знание» җыентыгында басарлыкмы-түгелме икәнлеген белгеләвен үтенә. М.Горький Г.Исхакыйга пьесаның басарга кабул ителгәнлеген хәбәр итә. Шактый гомер үткәч, 1914 елда С.-Петербургтагы «Заветы» журналының 6 нчы санында әсәр «Брачный договор» дигән исем белән рус телендә дөнья күрә. Тәрҗемәчесе: Г.Свердлова.

Әсәр «Зиндан» җыентыгында басылды.

Текст 1907 елгы басмадан алынды.

АҢЛАТМАЛАР

«Таң» («Таң йолдызы») . Казанда Г.Исхакый оештырган беренче сәяси, әдәби һәм фәнни гәзитә (18 май – 17 нояб. 1906). Барлыгы 65 сан чыккан.

Становой – становой пристав . патша Россиясендә: өяз полициясе башлыгы.

Зобани – тәмугта яндырып торучы, газап фәрештәсе.

110 бит.

Гакед – килешү, сүз берләштерү; шаһитлар алдында егет белән кызның өйләнешүләренә ризалыкларын язу эше.

116 бит.

Фидия – үлгән кешенең гөнаһын йолып алу (коткару) өчен бирелгән садака. Шәригать кушуы буенча, андый садака үлгән кеше васыять әйткән булса гына тиеш санала.

Алты-биш – аңгырарак кеше турында әйтелә.

Хуҗа Баһаветдин Нәкышбәнди (Баһаветдин Мөхәммәд бине Нәкышбәнди әл Бохари, 1318–1389) – суфыйчылыкның киң таралган орденнарының берсенә нигез салучы; изгеләр рәтендә йөри.

«Әмин тәзәк» – фарсы телендә язылган дини эчтәлекле тезмә китап.

«Мөһер шәриф» – («Пәйгамбәр мөһере»)– китап исеме.

«Сөбателгаҗизин» – («Көчсезләрнең ныклыгы») – Урта Азиядә яшәгән төрки шагыйрь Аллаһияр суфый (1630 еллар –1721 яки 1723) әсәре. Китап Казанда 1802 елда басылган. Гали Рәхим болай ди: «Бу китап безнең халык арасында 18 нче гасырда ук укыла килгән һәм кирәге зур булган. Ихтимал, ул безнең Идел буена язылуыннан бик аз гына соң килгәндер... Аллаһияр суфыйның тәрҗемәи хәленә гаид мәгълүматны без үзебезнең Идел буенда «Сөбателгаҗизин»гә шәрех итеп язылган «Рисаләи Газизә» исемле китаптан алабыз», (Г.Рәхим.– Идел буенда чыгтай әсәрләре. Китапта: Татар әдәбияты тарихы, 1922.. Беренче җилд, икенче бүлек, 144 б.) «Рисаләи Газизә»не татар шагыйре Таҗетдин

Ялчыгол (1768–1838) 1795 елда яза. Язылу вакытыннан алып кульязма һәм басма килеш киң таралган, бигрәк тә мәдрәсәләрдә күп укылган әсәрләрдән. Ул 1847 елда Петербургта, 1850 елда Казанда басылып чыга, шуннан соң ел саен диярлек (кайбер елларда икешәр мәртәбә) басыла. Әсәр мавыктыргыч сюжетлы, анда кызыклы ривайәтләр, төрле-төрле хикәятләр, Аллаһияр суфыйның «Сөбателгаҗизин» шигырьләре һәм Т.Ялчыголның күп кенә үз шигъри әсәрләре дә китерелә.

Кызыл мал – тукымалар, мануфактуралар.

Дума – патша Россиясендә югары, закон чыгаручы идарә Исеме – Дәүләт Думасы – 1905–1907 еллардагы революция барышында төзелгән вәкиллекле орган. Революциягә кадәр дүрт мәртәбә сайланган. Шәһәр думасы – патша Россиясендә сайлап куела торган шәһәр идарәсе органы.

«Җәмигъ» (Җәмигы-р-ромуз») – («Ишарәләр җыелмасы). Гобәйдулла бине Мәсгуд бине Таж әл-Шәриганең «Мохтасарел викая» исемле китабына аңлатма. Авторы: Шәмсетдин Мөхәммәд әл-Куһстани әс-Саламати әл-Хорасани (1554 елда үлгән). Китапның кульязма һәм басма нөсхәләре күп булган. Утыз Имәни тарафыннан китапның аңлашылмаган сүзләренә сүзлек тә төзелгән.

Вәли вәкил – никяхлашучыларның тәрбиячеләре, иясе, хуҗасы. Никях вакытында кияү үзенә үзе дә вәкил була ала.

Манзарә – күренеш.

Фамилия – гаилә.

Сартча – үзбәкләрнекечә.

Торабы шифа – шифалы туфрак.

Әссөкүт – галәмәте әрриза – дәшмәү – ризасызлык билгесе.

Бәдәл – үз урынына яллап хаҗга җибәрү.

Моназәрә – бәхәс.

Мөхәррәм – хәрәм саналган, тыелган.

Мотамал – төрле яктан җыелган, вак-төяк кешеләр.

Саяк-сандырак – бу урында: әтрәк-әләм.

Тиреслек – кирелек.

Гафур – ярлыкаучы, кичерүче.

Рәхим – рәхимле.

Мәҗмугы – барлыгы.

Тирмәнче – тегермәнче.

Көнһ – югарылыкның югарысы.

Мәфһүм – эчтәлек.

Әтраф – як.

Аяк үзрә – аягүрә.

Истикамәт – турылык, туры юл.

Мәгыйшәт – көнкүреш, тормыш.

Ригая кылу – карау, кайгырту.

Вәли – хуҗа.

Фәсех кылыну – бозылу.

Кыйль – әйтелгән сүз.

Мөәҗҗәл – соңыннан бирергә калдырылган.

Җани – хыянәтче, җинаятьче.

Буй – хуш исле.

Чыганак: Исхакый Г. Әсәрләр. 4 том. - Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2003. Б. 92-153.

Текст, искәртмә һәм аңлатмаларны әзерләүче: Лена Гайнанова